

Türkiye’de İşçi/Halk Şirketleri Sürecinin Türksan ve Hastaş Vakaları Üzerinden İncelenmesi*

ÖZ

Türkiye’de 1961 yılında kitlesel biçimde başlayan Avrupa ülkelerine işçi göçü, devamında pek çok büyük değişimin de öncüsü olmuştur. Sosyal yaşamda, iş, eğitim hayatında ve akla gelebilecek her türlü kamusal/bireysel alanda etkilerini nesillerdir yaşadığımız, hissettiğimiz bu olay, günümüze gelene kadar çok sayıda akademik çalışmanın ve siyasi tartışmanın konusunu oluşturmuştur. Bu çalışma ile 1964 yılında itibaren ortaya çıkmaya başlayan İşçi Şirketi Hareketi üzerinden, süreçler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada konuyu daha somut kılabilmek için Avrupa ülkeleri ve ağırlıklı Türkiye’de yaşanan 55 yıllık süreç, TÜRKSAN ve HASTAŞ şirketleri temelinde ele alınmıştır. Tüm sürece şahitlik etmiş, hatta paydaş olmuş iki ulusal gazetenin arşivinde, “Türksan, Hastaş, İşçi Şirketi ve Halk Şirketi” geçen tüm metinler belge ve veri seti haline getirilmiştir. Elde edilen 725 belge, haber, ilan/duyuru, reklam, köşe yazısı/görüş, araştırma başlıklarıyla sınıflandırılmıştır. TÜRKSAN ve HASTAŞ vakalarında yaşananları elde edilen belgeler üzerinden yorumlamak için araştırma soruları oluşturulmuş ve elde edilen belgeler ile bunlara yanıt aranmıştır. Özetle araştırmada, İşçi/Halk şirketi olarak isimlendirilen bu iki çok ortaklı kuruluşun, üretim, pazarlama, finansman sorunlarına, akabinde ortaya çıkan sürdürülebilirlik sıkıntılarını aşmak için büyük kampanyalar ile yüzlerini tekrar tekrar Avrupa’daki Türk işçilerine, Halk’a dönmelerine, kampanyalarına, çıkar çatışmalarına, ortak ve ortak potansiyeli taşıyanlara olan vaatlerine, yaşanan tartışmalara, siyasilere konuyla ilişki ve dahillerine, süreç içerisinde ortaya çıkan hayal kırıklıklarına, iki girişimin yaşam öyküsü üzerinden değinilmiş, yaşananlar özetlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İşçi Şirketi, Halk Şirketi, Türksan, Hastaş.

An Analysis of Worker Companies in Turkey: Türksan and Hastaş Cases

ABSTRACT

Labor emigration from Turkey to European Countries started in the early 1960s and this movement pioneered many great changes. The effects of this incident have been felt among generations in the fields of social, business, education and in any public and individual life up to this date, and it has also been subjected to many scholarly studies and political debates. This study puts forward very debatable processes of the case of Worker Company Movement started in 1964 with the image of financing private sector in Turkey. Two cases, TÜRKSAN and HASTAŞ, were analyzed to discuss 55 years of a process in European countries and in Turkey in order to make the subject more meaningful in the study. Archives of two national newspapers that witnessed all process and even became stakeholders were analyzed and all texts related to “Türksan, Hastaş, Worker Company and Public Company” collected and transformed into document and data sets. Obtained 725 documents were divided under the titles of news, announcement/declaration, commercial, column/comments, and research. To interrogate and comment about the incidents in the cases of TÜRKSAN and HASTAŞ questions were formed and answers sought in the designated documents. In sum, the study stresses story of multi-partnered enterprises TÜRKSAN and HASTAŞ that following the production, marketing, and financial issues and subsequent sustainability problems how they repeatedly tried to lure Turkish workers in Europe and the public repeatedly, their campaigns, promises to partners and potential partners, interests conflicts, debates, politicians relations and their inclusion to the process and disappointments during the process.

Keywords: Worker Company, Public Company, Türksan, Hastaş.

¹ Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü,
ypazarcik@comu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-7651-9349>

* Çalışma, 2. İşletme Tarihi Konferansı’nda özet bildiri olarak sunulmuş ve konferans kitabında özet olarak basılmıştır.

1. GİRİŞ

Türkiye’de 1961 yılında kitlesel biçimde başlayan Avrupa ülkelerine işçi göçü, devamında pek çok büyük değişimin de öncüsü olmuştur. Sosyal yaşamda, iş, eğitim hayatında ve akla gelebilecek her türlü kamusal/bireysel alanda etkilerini nesillerdir yaşadığımız, hissettiğimiz bu olay, günümüze gelene kadar çok sayıda akademik çalışmanın ve siyasi tartışmanın konusunu oluşturmuştur. Bu çalışma ile 1964 yılında itibaren ortaya çıkmaya başlayan İşçi Şirketi Hareketi üzerinden, Türkiye’de özel sektörün finansmanı görüntüsü altında, oldukça tartışmalı olan süreçler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada konuyu daha somut kılabilmek için Avrupa ülkeleri ve ağırlıklı Türkiye’de etkileri hissedilen 60 yıllık süreç, Türksan ve Hastaş şirketleri temelinde ele alınmıştır. Tüm sürece şahitlik etmiş hatta paydaş olmuş iki ulusal gazetenin arşivinde, “Türksan, Hastaş, İşçi Şirketi ve Halk Şirketi” geçen tüm metinler, belge ve dolayısıyla veri seti haline getirilmiştir. Elde edilen belgeler, “*haber, ilan/duyuru, reklam, köşe yazısı/görüş, araştırma*” başlıklarıyla sınıflandırılmıştır.

Türksan ve Hastaş vakalarında yaşananları elde edilen belgeler üzerinden yorumlamak için araştırma soruları oluşturulmuş ve elde edilen belgeler ile bunlara yanıt aranmıştır. Özetle çalışmada, İşçi/Halk şirketi olarak isimlendirilen bu iki çok ortaklı kuruluşun, üretim, pazarlama, finansman sorunlarına, akabinde ortaya çıkan sürdürülebilirlik sıkıntıları aşmak için büyük kampanyalar ile yüzlerini tekrar tekrar Avrupa’daki Türk işçilerine, Halk’a dönmelerine, kampanyalarına, çıkar çatışmalarına, ortak ve ortak potansiyeli taşıyanlara olan vaatlerine, yaşanan tartışmalara, siyasilerin konuyla ilişki ve dahillerine, süreç içerisinde ortaya çıkan hayal kırıklıklarına, iki girişimin yaşam öyküsüne üzerinden değinilmiş, yaşananlar özetlenmiştir.

Çalışma ile iş adamı, gazeteci ve politikacıların süreç içerisindeki yer, söylem ve yönlendirmeleri, unsurların finansman sağlama kampanyalarına destek ve karşıt duruşları, haber, köşe yazısı, reklam ve ilanlarda kullanılan dil üzerinden ele alınmış, iyi amaçlarla başladığı varsayılabilir ancak sonuçları itibariyle birkaç neslin anavatanı ile bağının kopmasına neden olmuş, yakın zamanda da Çiftlik Bank vb. halkalarla tekrar tekrar gündem olan benzer vakaların Türkiye’de, nasıl başladığına, nasıl geliştiği ve bazı şeylerin yıllar geçse de neredeyse hiç değişmediğine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

2. LİTERATÜR

30 Ekim 1961 tarihinde Bonn’da, o zaman ki adıyla, Almanya Federal Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında imzalanan “İşgücü Alımı Anlaşması”, beraberinde pek çok büyük değişimin de öncüsü olmuştur (Kılıç, 2016, 04 Kasım). Sosyal yaşamda, iş, eğitim hayatında ve akla gelebilecek her türlü kamusal alanda etkilerini nesillerdir yaşadığımız, hissettiğimiz bu önemli anlaşma ve akabinde başlayan göç, günümüze kadar çok sayıda akademik çalışmanın konusunu oluşturmuştur (Abadan-Unat, 1976, 1979; Akyol, 1977; Demirel: 1977; Gökmen, 1972; Tuna, 1977; Çöloğlu, 1984; Apak, 1993; Üçışık, 2014; Yılmaz, 1993; Pazarcık ve Erol, 2018).

Öncelikle, gittikleri ülkede tutunmaya çalışan Türk işçileri zaman geçtikçe para kazanmaya, birikim yapmaya ve Almanya’nın beklentisinin aksine yerleşik olmaya başlamışlardır. Türk işçiler zaman geçtikçe çalışmalarının karşılığı olarak sahip olduklarıyla hem göç ettikleri ülkede hem de anavatanlarında çok sayıda kişi ve kurumun ilgisini çekmişlerdir. 1964 yılında Almanya’da bir kahvehanede başlayan İşçi Şirketleri Hareketi (Mortan, 1982: 8), sonrasında Türkiye ve Almanya’da 250’den fazla İşçi/Halk Şirketinin kurulması ile sonuçlanmıştır. Kurulan bu işletmelerin sürdürülebilirliği günümüze gelindiğinde hiç parlak olmasa da İşçi Şirketleri hareketi, Türkiye ve Avrupa ülkeleri ve özellikle de Almanya açısından dikkatle ele alınması gereken önemli bir vaka oluşturmuştur.

İşçi şirketi, özellikle yurt dışında çalışan göç etmiş işçilerin tasarruflarıyla kurulan Anonim ortaklıklara verilen addır. Yurt dışında çalışan işçilerin çaba ve tasarrufları ile kurulmaları bu ortaklığın diğer anonim ortaklıklardan farklı yönünü oluşturmaktadır (Üçışık, 2014: 12). Bunun yanında İşçi Şirketi kavramı yine 1960’larda ortaya atılan Halk Şirketi kavramıyla birlikte de ele alınmaktadır (Türk, 1980: 306). Bu çalışmada ise araştırmaya konu olan iki şirketin kavramları farklı amaçla kullanmaları nedeniyle bir ayrım olduğu varsayılmıştır.

Bunu farklılığı açıklar biçimde işçi şirketi ile, ortaklarından %50’den fazlasının yurt dışında çalışan işçilerin oluşturduğu ve ortakların her birinin payının %2’yi geçmediği ortaklık anlaşılmalıdır (Çöloğlu, 1984: 28-30). Yıllar içinde işçi şirketi kavramı daha sonra kimilerince halk şirketi, kimilerince de çok ortaklı şirket olarak da ele alınmıştır. Bununla birlikte İşçi şirketlerine, “*hemşeri şirketi*” de denilmektedir. Bunun sebebi yurt dışına aynı

bölgeden göçen işçilerin bir araya gelmeleri ve informal gruplar oluşturmalarında memleketlerinin büyük etkisinin olmasıdır. Bir dönem Türk İşçi Şirketleri Birliği Başkanlığı yapan İsmail Ertan ise bu şirketlere “*dert şirketi*” adını vermiştir (Mortan, 1982: 8).

Bu iş modelinin arkasında toplumsal ve ekonomik çok sayıda motivasyon etkili olmuştur. İşçi şirketleri genelde şu amaçlarla kurulmuşlardır (Apak, 1993: 71; Yılmaz, 1993: 312):

- Türk işçileri makine, teçhizatı çalıştıkları ülkeden daha uygun koşullarla alabileceklerdi. Böylece ülke için büyük ölçüde döviz tasarrufu sağlanacaktı.
- Tek bir kişinin az sermaye ile gerçekleştiremeyeceği işleri, diğer işçilerle bir araya gelerek başarmak mümkün olacaktı.
- İşçi şirketlerinin kurulması ile dövizin ülkeye girişinde yaşanan kesintiler önlenecek, devamlılık sağlanacaktı.
- İşçi şirketleri, ülkenin sanayileşme sürecine ek bir destek yaratacaktı.
- Yurtdışında çalışan işçilerin anavatan ile olan ekonomik bağları geliştirilecekti.
- İşçi şirketleri vasıtasıyla bu şirketlerin ortağı olan işçilerin Türkiye’ye dönüşleri kolaylaşacak, böylece ülkenin yetişmiş işgücü oranı artacaktı.
- İşçi şirketleri kendi ortaklarını istihdam edeceklerdi. Böylece dönüş yapan işçilerin daha etkin biçimde istihdam edilmelerini mümkün kılınacaktı.
- Sanayileşme çabaları ülkeye daha dengeli dağıtılmasıyla, ülkede artan refah ile sosyal adalet daha hızla sağlanacaktı.
- Türk işçilerinin, yurtdışında elde ettikleri tasarruflar oradaki tüketim harcamalarından ziyade anavatanlarının sanayileşme girişimlerine aktarılacaktı.
- İşçi tasarruflarının üretime aktarılması enflasyonla mücadeleyi kolaylaştıracaktı.
- Kırsal alanlara kurulacak üretim tesisler kırdan kente göçü durdurulabilecekti¹.

Türkiye devleti, girişimcileri açısından bakıldığında, Avrupa’daki Türk işçilerin birikimlerinin akıllıca kullanılması, tasarruflarının anavatan ekonomisine kazandırılması, olası bir geri dönüş sonrası işçi ve ailelerinin geleceğinin garanti altına alınması vb., ikili anlaşmalarda diğer taraf olan işçi göçünü gerçekleştiren ülkeler açısından da “*yabancı işçilerin anavatanlarına dönmesini sağlama*” gibi motivasyonlarla desteklenen bu hareket, sonrasında çok tartışılan ve pek çok türev sonuca da sebep olan özel durumlar da yaratmıştır. Özellikle de kuruluş hikayeleri incelendiğinde neredeyse tamamen amatörce başlangıçlara sahip olan işçi şirketleri, kısa zamanda yaşanmaya başlayan üretim, pazarlama ve finansman sorunları karşısında bu coğrafyaya özgü olarak kabul edilebilecek yöntemlerle mücadele etmeye çalışmışlar ve ortaya, ülkemiz işletmecilik tarihi açısından dikkat çekici vakalar çıkmıştır.

3. METODOLOJİ

Çalışma nitel araştırma olarak tasarlanmıştır. Araştırma deseni olarak da durum analizi tercih edilmiştir. İki vakanın aynı bağlamda ele alınmaya çalışıldığı bu araştırma desenine “çoklu durum analizi” ifadesi uygun düşmektedir. Çalışmada aşağıda verilen araştırma soruları bağlamında iki işletmenin ömrü yazılı basın üzerinden incelenmiştir:

- İşçi Şirketleri hareketi nasıl ve hangi argümanlarla kamuoyuna tanıtılmıştır?
- *Türksan ve Hastaş şirketlerinin kuruluş süreci gazetelerde nasıl yer almıştır?*
- *Türksan ve Hastaş şirketlerinin kuruluşunda özel sektör aktörlerinin tutum ve açıklamaları nasıldır?*
- *Türksan ve Hastaş şirketlerinin devlet ve siyaset kurumuyla ilişkileri nasıldır?*
- *Türksan ve Hastaş şirketleri halka arz süreçlerinde gazetelere yansıyan haber ve ilanlarda hangi unsurlar ön plana çıkmaktadır?*

1 Türksan’ın kurulma aşamasında bu durum gazete haberlerine olumsuz bir konu olarak geçmiştir. TÜRKSAN işçi şirketinin 14 Aralık 1966 tarihindeki tescili sonrasında gerçekleştirilen basın toplantısında Yönetim Kurulu Başkanı Necati Telger, Türkiye’den Federal Almanya’ya giden milletvekili ve senatörlerin işçilerle olan buluşmalarında onlara ‘*memleketlerine*’ yatırım yapmalarını öğütlemelerinin, işçiler arasında gruplaşmalara neden olmasını eleştirmiştir. Bkz: Cumhuriyet (1966, 18 Aralık). Türk-San İlk Yatırımını 1967’de Yapacak. s.5.

- İki işletme ne gibi iş birliklerine girmişler ve ne gibi ayrılıklar yaşamışlardır?
- Türksan ve Hastaş şirketlerinde sorunlar ne zaman başlamıştır?

Çalışmanın metodolojisinde Avrupa ülkelerine kitlesel olarak işçi göçünün başladığı 1961 yılından itibaren olan gazete arşivleri incelenmiştir. Arşivleri üzerinden incelenen gazetelerin tüm asıl gazete ve eklerinde, “Türksan, Hastaş, İşçi Şirketi, Halk Şirketi” ifadelerinin yer aldığı tüm haber, ilan, reklam, köşe yazısı, araştırma ve ek olarak sarı sayfalar tespit edilmiş ve inceleme için belge haline getirilmiştir.

Araştırma kısıdı olarak arşiv incelemesi sadece, Cumhuriyet ve Milliyet Gazeteleri üzerinden yürütülmüştür. Araştırmanın bu kısıdının altında iki gerekçe yatmaktadır. İlk gerekçe, sadece bu gazetelerin arşivlerine, abonelik sistemi ile web tabanlı olarak ulaşılabilir. Ele alınan 1960 sonrası dönem için ulusal çapta yayınlanan diğer Hürriyet, Günaydın, Tercüman, Akşam vb. gibi gazetelerin arşivlerine web üzerinden ulaşılabilir. Dolayısıyla araştırma bu kısıda uygun biçimde tasarlanmıştır.

Araştırma kısıdının diğer gerekçesi ise inceleme için belirlenen iki gazetenin İşçi/Halk şirketi hareketine yayın politikalarında sıklıkla destekleyici olmalarıdır. Özellikle Milliyet Gazetesi, o dönem başyazarı olan Abdi İpekçi vasıtasıyla İşçi Şirketleri Hareketine ve özellikle de Türksan’a, başlangıçtan itibaren çok kapsamlı bir destek vermiştir. Aynı şekilde Cumhuriyet Gazetesi de 1967 yılına kadar Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreterliği, milletvekilliği de yapmış olan Suphi Baykam’a ve Hastaş’a, haber, ilan, reklam vb. üzerinden oldukça yer ayırmıştır. Süreç içerisinde Hürriyet Gazetesi’nin ise bu harekete daha farklı etkileri olmuştur. Konunun bu yönüne çalışma içerisinde yer ayrılmıştır.

Cumhuriyet ve Milliyet Gazeteleri arşivlerinde gerçekleştirilen tarama ile toplam 725 belge oluşturulmuştur. Bu, ham veri setini oluşturan 725 ögenin 231’i Cumhuriyet Gazetesi arşivinden, 494’i de Milliyet gazetesi arşivinden elde edilmiştir.

Cumhuriyet Gazetesi arşivinden elde edilen 231 belgenin 78’i “Türksan”, 124’ü “Hastaş”, 18’i “İşçi Şirketi” ve 16’sı ise “Halk Şirketi” ifadelerini içermektedir. Milliyet Gazetesi arşivinden oluşturulan 494 belgenin ise 231’i “Türksan”, 101’i “Hastaş”, 135’i “İşçi Şirketi” ve 27’si ise “Halk Şirketi” ifadelerini içermektedir.

Bununla birlikte iki vakayı incelerken elde edilen belgeler, ele alınacak araştırma soruları bağlamında elemeye tabi tutulmuştur. Örneğin 1970’lerin sonlarına doğru sarı sayfalarda ağırlıklı olarak yer almaya başlayan bankerler ve hisse ve tahvil alım-satım ilanları ana inceleme verileri dışında tutulmuş, yeri geldiğinde yorumları desteklemek amacıyla değerlendirilmek için ayrılmıştır. Eleme işlemi sonucunda Cumhuriyet Gazetesi’nde “Türksan” ifadesi geçen 23 haber, 10 ilan/duyuru, 11 reklam, 7 köşe yazısı ve 1 araştırma yazısı dikkate alınmıştır. Yine aynı gazete- de “Hastaş” ifadesi geçen 61 haber, 23 ilan, 51 reklam, 6 köşe yazısı/görüş çalışmaya yansıtılmıştır.

Milliyet Gazetesi’nde ise “Türksan” ifadesi geçen 68 haber, 18 ilan/duyuru, 26 reklam, 14 köşe yazısı ve 8 araştırma ele alınmıştır. Milliyet gazetesinin İşçi Şirketi meselesi ve özellikle de “Türksan” şirketine sayfalarında verdiği ağırlık dikkat çekicidir. Yine Milliyet Gazetesi’nde “Hastaş” ifadesi geçen 28 haber, 5 ilan/duyuru, 29 reklam, 1 köşe yazısı incelemeye dahil edilmiştir. Milliyet Gazetesi Türksan hakkında 68 habere, Hastaş hakkında ise 28 habere yer vermiştir.

Sonuç olarak araştırma kapsamında veri seti haline getirilmiş 725 “gazete unsuru” incelenmiştir. İnceleme esnasında herhangi bir kodlama yapılmamıştır. Veriler bir mantık çerçevesinde, incelenen belgelerdeki “vurgu noktaları ve içeriklerine göre” araştırma soruları ile ilişkilendirilerek bulgu haline getirilmeye çalışılmıştır. Bulguların oluşturulmasında kronolojiye dikkat edilmiştir.

4. BULGULAR

Çalışmada tüm elde edilen belgeler, araştırma sorularına yanıt verir biçimde birleştirilerek bütünlük oluşturulmaya çalışılmıştır. Sürecin yargısal olma ve öznel yönleri/zayıflıkları olsa da tarafsız ve sadece araştırma amacına uygun biçimde gazetelerden elde edilen veri seti üzerinden bilgiler, araştırma soruları bağlamında özetlenmiştir. Araştırmada veri seti dışında bir kaynak kullanıldığında bunun bilgisine de yer verilmiştir.

İşçi/Halk Şirketleri hareketi nasıl ve hangi argümanlarla kamuoyuna tanıtılmıştır?

İşçi şirketi hareketi ile Halk şirketi hareketini ele alırken konuyu farklı ele almak doğru olacaktır. 1961 yılın-

da başlayan Avrupa ülkelerine işçi göçü hareketi öncesinde “İşçi Şirketi” gibi bir kavrama ele alınan bağlamda rastlamak mümkün değildir. Bunun nedenleri olarak özel sektörün ihtiyacı olan sermayeyi sağlamak noktasında Türkiye’de çalışan işçilerin birikimleri üzerinden bir kaynak aranmasının anlamlı olmadığı, böyle bir finansman yoluyla girişim inşa edecek iş insanlarının olmaması gösterilebilir. Ancak 1964 yılında itibaren (göçün üçüncü yılında) özellikle de en yoğun işçi göçünün yaşandığı Federal Almanya bankalarında giderek artan işçi tasarrufları bir şekilde işçi şirketleri hareketini başlatmış, ilk harekete motivasyon kaynağı olmuştur.

Halk şirketi konusu ise güncel manada, halka açık pay senedi ile finansman elde etmeyi amaçlayan ortaklık anlamındadır. Türkiye’de ilk Anonim Şirket meselesi çalışmanın incelediği dönemin çok daha öncelerine uzanmaktadır. Örneğin Hastaş ile aynı dönem gazetelerinde sıklıkla adı geçen Deva Holding 1958 yılında kurulmuştur. İşletme 1958 yılında 27 ortakla yola çıkmış ve 1961 yılında hissedar sayısını 1500’e çıkarmıştır (www.deva.com.tr). Ancak Deva Holding, başlangıcında yurt dışında çalışan işçi tasarrufları söz konusu olmadığı, kitlesel bir ortaklık olarak kurulmadığı ve başarılı bir örnek olay olmayı hak ettiği için araştırma kapsamına alınmamıştır.

İşçi/Halk Şirketlerinin tanıtım süreçlerini açıklamak için Cumhuriyet ve Milliyet Gazeteleri, Türksan ve Hastaş A.Ş., kuruldukları tarihlere kadar geçen süre içinde gazetede yer alan unsurlar üzerinden ele alınmıştır. Türksan 14 Aralık 1966, Hastaş ise 27 Haziran 1967 (Aslan, 2018: 144) tarihinde kurulmuşlardır. Hastaş bu süreçte tanıtım için Türksan’a göre daha geriden gelen bir görünüme sahiptir. Buna gerekçe olarak Türksan’ın, Hastaş’a göre ticaret siciline yaklaşık altı ay daha önce tescil ettirilmiş olması gösterilebilir. Türksan ise 1964 yılından itibaren, Türkiye’de tescil edildiği 1966 yılı sonuna kadar basında bir biçimde haber olmaya başlamıştır. Süreç incelendiğinde oldukça sistematik bir kamuoyu oluşturma çabası gözden kaçmamaktadır.

Türksan’ın kuruluşunda önemli bir etkisi ve çalışması olan Milliyet gazetesinin konu hakkındaki ilk haberi 15 Eylül 1965 tarihindedir. Haberde, *Köln’de 100 Türk işçisinin şirket kurduğu ve teşebbüs geliştirdiği takdirde bunun ortak yatırım yapma konusunda bir “pilot proje” olarak ele alınacağı* belirtilmektedir. Yine aynı haberde *Almanya’daki işçilerin elde ettikleri tasarrufların 1.2 Milyar Mark civarında olduğu ve kazanılan paraların “otomobil, teyp gibi lüksüz şeylere gittiği”* ve oluşturulacak ortaklığa *Türkiye’den de katılmanın mümkün olduğu “vurgulu”* bir metinle belirtilmektedir (Milliyet, 1965, 15 Eylül: 1-7).

Yine Milliyet gazetesi 10 Aralık 1965 tarihinde tam sayfa bir tanıtım haberi ile oluşumun *ortak sayısını 202’ye çıkardığı ve ortaklığın (şirketin) işçilerin biriktirdiği paralarla kurulacağı* belirtilmiştir. Haberde Türkiye Cumhuriyeti Bonn Büyükelçiliği’nde gerçekleştirilen toplantıya ilişkin fotoğraflar da yer almakta ve sürecin içindeki *devlet desteğine* ilgi çekilmektedir. Ayrıca yine haberde o dönem Milliyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni olan Abdi İpekçi’nin habere konu olan toplantıda konuşma yaparken görüntüsüne ve Bonn Büyükelçisi Ziya Müezzinoğlu’nun *“teşebbüs fiiliyata geçmeli”* temennisine yer verilmiştir. Haberde sıklıkla *“Milli Dava, Alman basınının konuya ilgisi, artacak ortak sayısı”* vurgulanmakta ve toplantıya katılan Metin Türköz adındaki sanatçının toplantı sonunda seslendirdiği şu sözlerle sahip türkü ile haber metni son bulmaktadır:

*“Üyeler sayısı pek çok olacak
Geri Düşünceler artık ölecek
Vatandaş işini sağlam bilecek
İşçi de sefir de ortak olacak
Herkes eşit hakkı mutlak alacak
İşçiler de fabrikatör olacak
Eserimiz tarihlere örnek kalacak.”*

Türksan’ın tescil edildiği 14 Aralık 1966 (Mortan, 1982, 29 Mart: 7) tarihine kadar *“tanıtım faaliyeti”* olarak adlandırılması gereken, Milliyet gazetesinde 20, Cumhuriyet gazetesinde ise 2 habere yer verilmiştir. Dolayısıyla bu noktada Milliyet gazetesinin, *“süreçteki ağırlığı ve destek verdiği girişim”* daha iyi anlaşılabilir.

Cumhuriyet gazetesinde Türksan ile ilgili ilk haber 27 Ağustos 1966 tarihinde *“Dünyanın en fazla ortaklı şirketini Türkler kurdu”* başlığıyla çıkmıştır. Haberde, şirket kurucularından Necati Telger’in şirketin 2206 ortağının bulunduğunu belirtmesinin ardından, *“Alman bankalarına bugüne kadar 700 Milyon Marktan fazla para yatıran Türk İşçisinin tasarrufunu Türkiye’ye aktararak burada işlemek ve hem sahibi hem de çalışan olacağımız iş yerini açmak ana gayelerimizdir”* açıklamasına yer verilmiştir. Haber metninde Türksan’ın ilk yatırımını ise *1967 yılının mayıs ayında yapacağı ve çok kısa sürede Türkiye’nin en büyük şirketlerinden biri olacağı* vurgulanmıştır (Cumhuriyet, 1966, 27 Ağustos: 7).

Türksan ve Hastaş şirketlerinin kuruluş ve ilerleyen süreçleri gazetelerde nasıl yer almıştır?

Türksan ve Hastaş şirketlerinin halka arz süreçleri yapılan haberler, yazı dizileri ve ilan/reklamlar ile yürütülmüştür. Her reklam kampanyasında hedef kitle ve bu kitlenin özellikleri süreci yönlendirdiği gibi İşçi/Halk Şirketleri özelinde Türksan ve Hastaş Şirketlerinin incelenen iki gazeteye yansıyan haber, ilan ve reklamlarında da hedef olarak belirlenen kitlenin dönemselsel olarak değişerek de olsa ilgisini çekecek argümanların bolca kullanıldığı görülmektedir. İlk olarak Türksan hakkındaki haber, ilan ve reklamlarda öne çıkarılan unsurlardan bahsedilecektir.

Yukarıda da belirtildiği üzere Türksan ve Hastaş şirketlerinin kuruluş aşamasına kadar gelen süreç özellikle de Türksan açısından ciddi yönlendirmeler, mesajlar içeren bir özelliğe sahiptir. Avrupa’da çalışan ve sayıları giderek artan Türk İşçilerinin tasarruflarını Türkiye ekonomisine katmak için adeta “kusursuz tasarlanmış” bir süreç işletilmiştir. Mortan’ın belirttiği üzere (1982: 8) 1965 yılının ortalarında yaklaşık 400 kişi Almanya’nın Köln kentinde bir kahvehanede “gelecekleri” için hesaplar yapmak amacıyla bir araya geldiler. Toplantıyı organize eden Ömer Yılmaz, Necati Telger ve İrfan Argun şu öneriyle kitleyi etkilemeye çalıştılar: “Gurbette çalışan bizler yurda döndüğümüzde neden birlikte çalışıp birlikte iş kurmayalım?” Mortan’ın belirttiğine göre bu sözlerle başlayan toplantının sonunda işçiler 650 Bin Mark toplamıştı. Bu, zor şartlarda çalışan ve bir şekilde “dönmek için gurbete gitmiş” işçileri etkileyen başlıklar İşçi/Halk şirketi hareketinin neredeyse her aşamasında gazete sayfalarında fark edilmektedir.

Türksan’ın bir proje olarak ortaya çıktığı 1965 yılından itibaren hem yapılan haberlerde hem de ilan ve reklamlarda genellikle hedef kitle olarak belirlenmiş olan yurtdışındaki Türk işçilerinin hassasiyetleri üzerinden argümanlar oluşturulmuştur. Türksan hakkında Milliyet Gazetesi’nde yapılan ilk geniş haberde Türksan ile kurulacak olan ortaklığın amaçları, kurucu Necati Telger tarafından şöyle sıralanmıştır (Milliyet, 1965, 15 Eylül: 1):

- “Fert olarak ve az para ile yapılmayacak işleri, bir araya gelmek suretiyle yapmak,
- Yarın memleketimize döndüğümüzde, kendi iş yerimizi şimdiden hazırlamak,
- En modern tesislerle kuracağımız işyerimizde kendimiz çalışarak ucuza mal etmek imkanına sahip olmak suretiyle memleket ve dünya piyasasında her türlü rekabete karşı koyabilmek,
- Mamullerimizi ihraç ederek yurda döviz sağlamak suretiyle memleket kalkınmasına hizmet vermek.”

Necati Telger’in belirttiği bu amaçlar Türksan’ın yaşanan süreçlerinin tamamında işletmenin kurumsal dilinin unsurlarını oluşturmuştur. Yapılan bu haberde de Türk İşçisi tasarruflarının yönlendirilmesi sorunlarına ya da daha fazla finansman elde edilebilmesine yönelik olarak şirkete, “Türkiye’den de ortak olunabildiği” vurgulanmaktadır. Bu jenerik haberde yukarıda geçen amaçlarda geçen ifadeler dışında, “dava, geleceği garantiye almak, geri dönmek, tasarrufların boşa gitmesi, Almanya’da ciddi bir ekonomik güce sahip olunması” gibi unsurlar metne yansımaktadır.

Hastaş şirketinin gazetelerde yer bulmaya başlaması ilk olarak 27 Ağustos 1967 tarihinde olmuştur. Cumhuriyet gazetesinin bu tarihli nüshasında yer alan ilanda, “Hastaş Öğretim ve Sağlık Kurumları A.O. ’dan” başlığıyla, üç gün önce gerçekleştirilen olağanüstü genel kurul toplantısında ortaklığın sermayesinin On Milyon Türk Lirasına artırıldığı belirtilmektedir. Kısaca, Hastaş’ın kurulması ve öncesinde yaşananlar hiçbir şekilde basında yer bulmamıştır. İlginçtir, bu tarihten sonra neredeyse bir yıl boyunca Cumhuriyet Gazetesi’nde Hastaş ile ilgili bir metne de rastlanmamaktadır. Bir sonraki ilan 17 Temmuz 1968 tarihlidir. Bu ilan metninde Hastaş’ın “İstanbul, Ankara, Bursa, Adana ve İzmir’de Kolej ve Fen Lisesi olmaya elverişli 8-10 odalı kiralık bahçeli bina” aradığı belirtilmektedir. Bu iki örnekle anlatılmak istenen, Hastaş ortaklığının, Türksan’ın izlediği tarzda bir “kamuoyu yaratarak” meydana getirilmediğini göstermektedir. Kısa süre öncesine kadar Adana Milletvekilliği yapmış Dr. Suphi Baykam, Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreterliğini bırakarak sağlık ve eğitim alanına odaklanmış olan bu anonim ortaklığı kurmuştur.

Milliyet Gazetesi’nde ise Hastaş Anonim Ortaklığı hakkında ilk metne 13 Eylül 1968 tarihindeki bir vefat ilanında rastlanmaktadır. İlan, şirketin kurucularından olduğu belirtilen Dr. Faruk Ayanoğlu adına Hastaş tarafından verilmiştir. 1967 tarihli Cumhuriyet Gazetesi yayınlananlardan farklı olarak bu “vefat ilanında” ortaklık türü ilk defa basına yansır biçimde “ *Holding*” olarak verilmiştir. İlanda ayrıca Holding’e bağlı diğer şirketlerin adları da geçmektedir. Adı geçen şirketler, Hastaş A.O., Pimtaş T.A.Ş., Estaş A.Ş., Güney Reklam A.Ş. ve Kontaş A.Ş. şeklindedir.

Cumhuriyet Gazetesi’nde ise şirket ilk olarak 17 Kasım 1968 tarihli tam sayfa bir ilanda *Holding* olarak ifade

edilmiştir. Bu reklam olarak değerlendirilmesi gereken ilanda, çok sayıda noktaya ilgi çekilmeye çalışılmış ve tam sayfa ilanının her noktası amaca hizmet eder biçimde “doldurulmuştur”. Holding meselesi Ayşe Buğra’nın Devlet ve İşadamları kitabında ele aldığı üzere 1961 yılında Koç Holding oluşturulmasında sonra Türkiye’de çok önemli bir olgu haline gelmiştir (Buğra, 2016). Dolayısıyla dönemin ruhuna uygun olarak şirketler grubu özelliği taşıyan ya da bunu amaçlayan girişimlerin, Holding adını ısrarla kullanmaları gayet anlaşılabilir. Türksan ve Hastaş bu durumun uygulayıcısı olmuşlardır.

Bahsedilen bu ilanın üst kısmında küçük karakterli bir italik yazı tercih edilerek;

“3000’i aşkın doktor, eczacı, üniversite profesörü, doçent, ev kadını, öğretmen, hukukçu, çiftçi, su-bay, mühendis, mimar, emekli, işçi, memur, san’atçı, HALK SEKTÖRÜ adına küçük tasarruflarını bir araya getirdiler ve eğitim, sağlık, turizm, tarım, gıda endüstrisi ve çeşitli sanayi alanlarına büyük yatırımlar yapmak için HASTAŞ Holding’i yarattılar” ifadesine yer verilmiştir.

Hastaş şirketini Halk Şirketi olarak ele almamızın gerekçesi bu metinde de görülmektedir. Hastaş için (en azından sürecin başında) *ortaklar* olarak belirtilen kesim, Türksan’da olduğu gibi gurbetteki Türk İşçileri değildir. Zira o alan İşçi Şirketi hareketine dahil diğer girişimler ve Türksan vb. ile çok daha önce doldurulmuştur. Hastaş bu sebeple işçi kesimini de içeren tüm halk kesimlerine yönelmiş, sloganlarını bu yönde oluşturmuştur. Dolayısıyla da Hastaş, girişimin adını “*Halk Şirketi*” olarak sabitlemiş ve bu tarihten sonra medyada yer alan tüm metinlerde bu ifade ile yer almaya özen göstermiştir. Bunun tek istisnası 1969 yılı mart, nisan aylarında gerçekleştirilen, yurt dışındaki vatandaşlara yönelik döviz karşılığı hisse senedi satış kampanyasıdır. Bu da şirketin içine düştüğü finansman sorunları ile açıklanabilir. Yurtiçi finansman elde etmede sorun yaşanması şirketin yüzünü yurtdışına dönmesine gerekçe olmuştur.

Türksan ve Hastaş Şirketlerinin kuruluşunda/ileri süreçlerinde özel sektör aktörlerinin tutum ve açıklamaları nasıldır?

İncelenen belgelerde, özel sektör aktörlerinin Türksan ve Hastaş ile ilgili gelişmelerde doğrudan bir etkileme eğilimi içinde olduğuna dair bir metne rastlanmamaktadır. Elbette yine birer işletme olan Milliyet ve Cumhuriyet gazetelerinin ana amaçları olan “*haber yapmak*” eylemleri bu bağlamda ele alınmadığı müddetçe... Zira Milliyet gazetesinin Almanya’daki Türk İşçilerden sermaye elde edilmesi sürecine çok ciddi biçimde dahil edildiği çalışma sürecinde net bir şekilde görülmektedir.

Bununla birlikte araştırma kapsamı dışına çıkıldığında 19 Eylül 2016 tarihli Hürriyet Gazetesi’nde Jale Özgentürk’e ait köşe yazısında Türksan’ın ilk fabrika yatırımını yapacağı arsanın (duvar kâğıdı üretimi tesisi) şirkete Vehbi Koç tarafından satıldığı bilgisi verilmektedir. Özgentürk bu bilgiyi “*Türksan kurucularından*” diye vurguladığı Refik Baydur’un hayat hikayesinden bahsederken kaleme almıştır (Özgentürk, 2016, Eylül 19). Türkiye’nin ilk Holding’inin kurucusu olan Vehbi Koç’un yatırımla olan bu ilişkisi, bir başka araştırmanın konusu olarak düşünülebilir.

1970’lerin sonuna doğru İşçi/Halk Şirketleri büyük sıkıntılarla karşı karşıya kaldıkları dönemde Türkiye’de bankerlerin dönemi başlamıştır. Bu dönem elbette meşruiyet kazanmak isteyen bankerler için kendilerinden önce yaşananlara dair tespitler yapmalarını gerekli kılmıştır. 1960’ların ortasında itibaren yüzlerce işçi/halk şirketi çabasının olması ve 70’lerin sonunda gelinen noktanın çok da parlak olmaması yine vatandaştan bir banka gibi fon toplayan bankerlerin verdikleri mülakatlarda *konu başlığı* olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bankerler ve halk şirketleri konusu incelenen gazetelerde iki tarihte karşımıza çıkmaktadır. İlk haber 04 Mayıs 1980, ikinci haber ise 21 Haziran 1980 tarihlerinde Cumhuriyet Gazetesi’nde yayınlanmıştır. İlki Kenan Mortan tarafından gerçekleştirilen bir mülakat olan metinlerde Kastelli (Cevher Özden), bankerlik kurumu ile Hastaş vakası (o günlerde şirket çok zor durumdadır) arasında bir benzerlik varsayan soruya, “*Bizi hep Hastaş ile karıştırıyorlar, Hastaş gibi bir olay her gün olabilir... Hastaş bir ortaklık senedir. Oysa bizim tahvilimiz bir borç senedir. Ödenmemesi söz konusu olamaz...*” şeklinde yanıt vermiştir.

21 Haziran 1980 tarihli Cumhuriyet Gazetesi Ekonomi Servisi tarafından yapılan haberde ise Kastelli, diğer bankerleri bağlar biçimde yine Hastaş Vakasından söz etmiştir. Haberde Kastelli’nin, “*Sınırlı mevduatı olan küçük bankalar birinci kulvarda maceraya doğru koşacak ve bir değil bin Hastaş olayı meydana gelecektir*” sözlerine yer verilmiştir.

Görüldüğü üzere Türksan ve Hastaş vakalarında iş dünyası, işler tersine dönene kadar süreci bir şekilde uzaktan izlemeyi uygun bulmuş gibidir. En azından basına yansır biçimde bir görüş bildirilmediğini, incelenen gazeteler üzerinden söylemek mümkündür. Ancak iş adamlarının ve işletmelerin süreçle olan ilişkileri, doğrudan gazete metinlerinde yer almasa da iş dünyası aktörlerinin temaslarının bir dönem sonra oluşmaya başladığını söylemek de yanlış olmayacaktır. Elbette bu yönde de gelişmelerin doğrudan olmadığı, araştırma kapsamında incelenmeyen diğer basın unsurları üzerinden yürütüldüğü, alana yönelik yapılan araştırmalarda karşılaşılan bir unsurdur.

Özellikle 16 Aralık 1969 tarihli Ant Dergisi'nde Hastaş vakasına ilişkin kapsamlı incelemelere rastlamak mümkündür. İdeolojik özelliği ön planda bir dergi olarak değerlendirilebilecek yayının ilgili sayısında, "*Holdingleer arasında kıran kırana savaş nihayet açığa çıktı*" başlığı altında konu oldukça detaylı bir analizle yer almıştır. Analiz içeren yazıda özet olarak Hastaş vakasına da bir destek içermeyecek biçimde, Hürriyet Gazetesinin Hastaş'ın faaliyetlerine ilişkin yaptığı olumsuz haberlerin olası gerekçelerine yer verilmiştir (Ant, 1969, 16 Aralık. 4-5).

Ant dergisinin ilgili yazısında Hürriyet Gazetesi'nin Hastaş şirketine yönelik attığı manşetler de yer verilmiştir. Hürriyet Gazetesi'nde, "*Hastaş bol keseden attı...*", "*Halktan toplanan milyonlar nereye gidiyor?*", "*Hastaş'a dur demenin zamanı geldi...*" gibi başlıklarla başlatılan, yazı dizisi ve haberlerin irdelendiği yazı, Hastaş şirketinin finansman toplama kampanyalarına karşılık Koç Holding'in de tahvil emisyonu başlattığı ve bunun Hastaş'ın durumunu sarstığını belirtmektedir.

Yazının devamında Hastaş'ın, düzenlenen Konut Kampanyasıyla (1969) ortak sayısının yeniden artırmaya başlaması ile Hürriyet Gazetesi'nin sürece dahil olduğu ve yapılan haberlerin kampanyaya ve Hastaş'a büyük zarar verdiği belirtilmektedir. Dergiye göre, Hastaş'ın yönetsel süreçleri tartışılabilir olsa da hisse satış kampanyalarından, başta bankalar olmak üzere pek çok iş aktörünün olumsuz etkilendiği, Hürriyet Gazetesi'nin haberlerinin arkasında bu durumun olduğu belirtilmektedir. Yine yazıda büyük iş çevrelerinin de "*halka açık şirket*" efsanesinden rahatsız olduğu ve kendi şirketlerinin bu yolla finanse edilmesi konusunda girişimlerde buldukları bilgisine yer verilmektedir. Bu yayınların yapılması sürecinde Hürriyet Grubu tarafından Hür-İş Halk Üretim A.Ş. kurulduğu ve esasen bu girişimin de amacının, Türksan ve Hastaş gibi halktan finansman elde etmek olduğu, ortadaki tüm "*savaşın*" sebebinin de bu olduğu yazıda belirtilmektedir.

Türksan ve Hastaş Şirketlerinin devlet ve siyaset kurumuyla ilişkileri nasıldır?

Güdülen ithal ikameci ekonomi politikalarının "*aktörü*" olarak değerlendirilebilecek İşçi/Halk Şirketi hareketinin süreçlerinde siyaset kurumu, özellikle de umut vaat eden "*başlangıç aşamasında*" işin içerisinde olmuştur. Özellikle de Türksan gibi başlangıç adımları yurtdışında gerçekleştirilen bir girişimde ve de özellikle Almanya'daki Türk İşçilerinin ortak edilerek sürece yönlendirilmesinde devletin unsurları, bürokrat ve hükümet temsilcileriyle, yönlendirici olarak konuya dahil olmuşlardır. 10 Aralık 1965 tarihli Milliyet Gazetesinin fotoğrafı ve oldukça detaylı olarak tam sayfa verdiği, "*Ortak Yatırım Gelişiyor*" başlıklı haberde, "*İşçilerin biriktirdiği paralarla kurulacak*" Türksan'ın geçici yönetim kurulu toplantısının Türkiye Cumhuriyeti'nin Bonn Büyükelçiliği'nde gerçekleştirildiği belirtilmektedir.

Yine aynı yılın 5 Şubat tarihli "*Türkiye'deki İşçiler 'Ortak Yatırım'a katılmak istiyorlar*" başlıklı haberinde (Milliyet, Şubat 5 1966, 3) girişimin genel kurulunun, Türkiye Cumhuriyeti Almanya Büyükelçisi Ziya Müezzinoğlu'nun da katılımıyla Köln Belediyesi salonunda gerçekleştirileceği belirtilmektedir. Bu gelişmenin devamında 1 Mart tarihli "*Türk İşçilerinin Bankada 600 Milyon Markı Var*" başlıklı Milliyet Gazetesi haberinde (1966, 1 Mart, 9), Bonn Büyükelçisi Ziya Müezzinoğlu'nun gerçekleştirilen genel kurul toplantısında yaptığı konuşmaya yer verilmiştir. Genel kurulda yaptığı konuşmada Müezzinoğlu;

"Türksan 1966 yılının ikinci yarısında harekete geçecektir. Birçok yokuşlar aşılmıştır. Bundan sonraki çalışmalar daha kolay olacaktır. Şirkete yatıracağımız her kuruş sizin istikbalinizi biraz daha garanti altına alacaktır. Hükümet, Türksan'a yatırılacak her Mark'ın 285 kuruş üzerinden Türkiye'ye transfer edileceği konusunda teminat vermiştir. Şirketin baş yardımcısı hükümet olacaktır" demiştir.

Bu açıklama, hükümet üzerinden devletin de çeşitli vaatlerle sürecin ne kadar içinde olduğunu göstermektedir. Ancak haber metinlerinden de anlaşılacağı üzere Türksan'ın yatırımının hangi alana olacağı ve işin içeriği konusuna değinilmemekte, esas niyetin, bir şekilde "*dövizlerin Türkiye'ye aktarılması*" olduğu anlaşılmaktadır.

Milliyet Gazetesi'nin 8 Mart 1966 tarihli nüshasında ise konunun içine diğer taraf olan "*Almanların*" da dahil olduğu verilen haberle anlaşılmaktadır. İşçi hareketi konusunun en başından beri konuya ilgi gösteren Almanya

Devleti ve basını da gelişmeleri yakından takip ettiğini gösterir biçimde övgü dolu ifadelerle haber yapmaya başlamış görünmektedir. Bu aşamada Alman basınının bu gibi girişimlere övgüler düzmesinin mantığını anlamak zor olsa da Türk İşçilerin ülkelerine dönmeleri için onlara her türlü desteğin verildiği ve İşçi Şirketi Hareketine de özellikle başlangıç aşamasında, “*geri dönüşlere katkı vereceği umuduyla*” ciddi destek olunduğu bilinmelidir.

Milliyet Gazetesi’nin bahsedilen nüshasında Münih Muhabiri M.E. Aydın imzalı haber, bu niyeti destekler biçimde Alman *Rheinische Post* gazetesinde yayımlanan yazıyı haberleştirmiştir. Milliyet Gazetesi’nde bu haberle ilgili olarak;

“Almanların Türk İşçilerinin bir araya gelerek ‘Türksan’ adında 500 Bin Mark sermayeli bir şirket kurmasının övüldüğü ve bu girişimin Almanya’da çalışan diğer milletlere mensup işçilere de örnek olmasını diledikleri” belirtilmektedir.

Türksan girişimine olan Alman ilgisini kanıtlar biçimde bir diğer haber de 5 Nisan 1966 tarihinde yine Milliyet Gazetesi’nde çıkmıştır (1966, 5 Nisan, 1). *Alman Hükümeti Türksan’la ilgilendi* başlığıyla çıkan haberde Türk İşçilerinin bu girişiminin Federal Hükümet (Almanya) çevrelerinde büyük ilgi uyandırdığı ve Türksan Yönetim Kurulu üyelerinin *Federal İktisadi İşbirliği Bakanlığı* tarafından toplantıya davet edildiği belirtilmektedir. Görüldüğü üzere Türksan girişimi sadece Türkiye Cumhuriyeti Devletinin değil, aynı zamanda göç alan ülkelerin de büyük ilgisini çeken bir konu olmuş gözükmektedir. Alman gazetesinde yayımlandığı belirtilen haberlerin gerçekliği, ilgili gazetenin açık arşivinin ancak 1993 yılına kadar gitmesi nedeniyle doğrulanamamıştır. Bu yazıların haberleştirilmesinin arkasındaki motivasyonun Milliyet Gazetesi’nin sürece olan büyük desteği, olma ihtimali sürece ilişkin manipülasyon olasılıklarını sorgulamayı gerektirmektedir.

Yine Milliyet Gazetesi’nin 16 Nisan 1966 tarihli haberinde, Çalışma Bakanı Ali Naili Erdem’in Almanya seyahatinde yanında 7 proje götürdüğü haber edilmektedir. Haber metninde Bakan Erdem’in Bonn’daki toplantıda sunduğu 7 yatırım projesi şöyle sıralanmıştır: “*Demir Çelik Sanayii, Otomobil Sanayii, Alüminyum Sanayii, Petro Kimya Sanayii, Radyo Sanayii, Çimento Sanayii.*” Haberde Bakan Erdem’in bu projeleri Türksan yöneticilerine sunacağı ve bunlardan birisini tercih etmelerini isteyeceği, projelerde devletin payının %51, işçilerin payının ise %49 olacağı belirtilmektedir.

Devlet unsurlarının konuya olan ilgilerine ilişkin haberlere devam edilecek olursa, Türksan’ın Almanya’da çeşitli gerekçelerle düzenlediği toplantılarda *almazsa olmaz bir biçimde* devlet adamlarının bulundurulması bir kural gibi olmuştur. Milliyet Gazetesi’nin 30 Mayıs 1966 tarihli nüshasındaki “*Türksan’ın Ana Tüzüğü kabul edildi*” başlıklı haberde toplantıyı, Türkiye Cumhuriyet Köln Konsolosu Ertuğrul Tırgan’ın yönettiği belirtilmektedir.

Ancak süreci devlet adamları ile yönetmek yanında işçileri Türksan’a ortak etmek konusunda kurucuların, daha güdüleyici çabalara giriştiği görülmektedir. Milliyet Gazetesi’nin 21 Ağustos 1966 tarihli nüshasında, “*Türksan’a ortak olan işçiler Almanya’ya öncelikle gidecek*” başlıklı haberde, Türksan Yönetim Kurulu üyelerinin Başbakan Süleyman Demirel ile görüştüğü ve yatırıma “*iştirak*” eden gurbetçi Türk işçilerine “*Anayurtta yapılacak yatırımın sonucu üretime geçilinceye kadar devlet tarafından yüzde 6 temettü verileceği*” müjdelenmiştir. İlk defa bu haberde Türksan’ın hangi sektöre yönelik yatırım yapacağı da ifade edilmiştir. İlgili haberde anavatanda ilk yatırımın çimento sanayiine olmasının uygun olacağına karar verildiği belirtilmiştir.

Ayrıca haberin başlığında da vurgulandığı üzere, Türksan’a ortak olmayı taahhüt eden “*işçi adaylarının*” Almanya’ya öncelikli gönderileceğine ilişkin bilgiye yer verilmiştir. Öncelikli işçi olunması konusu Milliyet Gazetesi’nin 27 Ağustos 1966 tarihli nüshasında yer alan “*Türksan’a herkes ortak olabilecek*” haberinde de Türksan yöneticilerinden Necati Telger ve arkadaşlarının Başbakan Demirel ve çalışma bakanı ile yaptıkları konuşma sonunda, “*hükümetin işçilerin sıra beklemeden yabancı memleketlere gönderilecekleri vadedinde bulunulduğunu*” ifadesiyle vurgulanmaktadır. 1961 yılından itibaren başlayan işçi gönderilmesi meselesinde ortaya çıkan “*işçi adaylarının beklemesi*” sorunu böylece Türksan’a ortak olma için bir unsur olarak devlet eliyle kullanılmaya başlanmış gibi bir durum ortaya çıkmıştır. Ancak bu haberlerin hemen ardından yine Milliyet Gazetesi’nin 1 Eylül 1966 tarihli haberinde Çalışma Bakanı Nail Erdem’in şu açıklamasına yer verilmiştir;

“Türksan temsilcileri Başbakanla ve benimle bu hususu görüştüler, biz prensip olarak kabul ettik ve Türksan’a üye olacakları öncelikle işçi olarak yurt dışına göndermeyi kararlaştırdık. Ancak bu konuda henüz alınmış bir hükümet kararı yoktur.”

Bu gelişmelerin devamında Türksan İşçi Emegi Anonim Şirketi, 6 Kasım 1966 tarihinde Almanya Köln’de, yaklaşık üç bin hissedar ve 10 Milyon Türk Lirası Sermaye ile kurulmuştur. Toplantıda Bonn Büyükelçisi Ziya Müezzinoğlu da yer almıştır (Milliyet, 1966, 7 Kasım: 7). Türksan, 8 Aralık 1966 tarihinde de Birinci Asliye Ticaret Mahkemesince tescil edilmiş ve Türkiye’deki faaliyetlerine başlamıştır (Milliyet, 1966, 9 Aralık: 1).

Türksan şirketinin kurulduğu dönemde Almanya’da başlayan işsizlik problemi bakanlık seviyesinde izlenir bir konu haline gelmiştir (Milliyet, 1967, 15 Ocak: 1; 1967, 24 Ocak: 1). Bu durumun yerinde tespiti için bakanlık ve milletvekilleri düzeyinde Avrupa ülkeleri ve de özellikle Almanya sıklıkla ziyaret edilmiştir. Bu dönemde Almanya’da yaşanan ve Türk işçilerini de etkiler hale gelen haberlerin bir kısmında mutlaka Türksan ile ilgili bir detaya rastlanılmaktadır. Çalışma Bakanı ve Milletvekillerinin Almanya ziyaretlerinde Türksan, ortaklık ve işçilerin Türkiye’ye dönüşlerine ilişkin görüşlere sürekli olarak yer verilmiştir. Türksan gibi işçi şirketlerinin kurulmaları hızlandıkça², bu işletmelerin kurulma gayelerinden birisi olarak lanse edilen, “*Türk işçilerinin yurda dönüş sonrası kendi işlerinin patronları olması*” konusu bu siyasetçi/devlet adamı temaslarında ele alınan başlıkların önemli bir kısmını oluşturmuştur. Ziyaretlerden basına yansıyan bir haberde, Adalet Partili, CHP’li ve bir bağımsız milletvekilinin temasları içerisinde Türksan yöneticileriyle birlikte Almanya, Belçika ve Hollanda çapında bir kampanyaya katılacakları belirtilmektedir. Kampanya sonucunda Türksan’ın sermayesinin 100 Milyon Liraya çıkarılmasının beklendiği de haberde belirtilmektedir (Milliyet, 1966, 18 Aralık: 1; Milliyet, 1967, 24 Ocak: 1).

Türksan ve yapacağı yatırımlarla ilgili haberler Milliyet gazetesinde yer almaya devam etmiştir. 26 Mart 1967 tarihli haberde, “*Türksan Almanya’dan 80 milyon Mark kredi aldı*” başlığıyla, kredinin Türksan ve Etibank arasında ortaklıkla kurulacak Karadeniz Bakır Tesisleri’nde kullanılacağı ve 5 yılda geri ödeneceği belirtilmektedir. Haberde ayrıca krediye “*Türk Hükümetinin kefil olacağı*” konusunda prensip anlaşmasına varıldığı belirtilmektedir. Etibank ile olan iş birliği haberi daha sonra çok defalar haber olmuştur (Milliyet, 7 Aralık 1967; 14 Temmuz 1967: 5; 13 Ağustos 1967: 7; 15 Ağustos 1967:1; 18 Ağustos 1967) Sonuç olarak bu yatırımın hiçbir zaman gerçekleşmediği ve incelenen gazetelere de yansıyan büyük tartışmalara neden olduğu belirtilmelidir³.

Türksan’ın yatırımlarına ilişkin “*ilk temel atma töreni*”, 9 Temmuz 1967 tarihinde gerçekleşmiştir. İlk yatırımın konusu, çimento, bakır işletmeciliği, otomotiv olarak başlayan ilk niyetlerden farklı olarak “*Duvar Kâğıdı*” üretim tesisleri olarak belirlemiştir⁴. İlk yatırımın temel atma töreni gazete ilanları ile de duyurularak Süleyman Demirel’in katılımıyla gerçekleştirilmiştir (Milliyet, 1967, 9 Temmuz: 1; Cumhuriyet, 1967, 9 Temmuz). Haberde Başbakan Süleyman Demirel’in ünlü *fötr* şapkası ile temele çimento atarken bir fotoğrafına da yer verilmiştir. Temeli atılan Türksan Ambarlı Kâğıt ve Kaplama Sanayii Tesislerinin, bir kısmı alınmış, bir kısmı ise alınacak makinelerle okul defteri üreteceği bilgisi haberde yer almaktadır.

Bu haberin ertesi günü Milliyet Gazetesi, başyazarı Abdi İpekçi “*Durum*” başlıklı köşesinde, temeli atılan tesise büyük destek veren bir yazı yayınlamıştır. Milliyet gazetesinde aynı gün, gerçekleşen temel atma töreninde Başbakan Demirel’in Türksan’a ilişkin olarak;

“*Bu ilk teşebbüstür. Fevkalade mühimdir. Siz bugün para ile bilgiyi bir araya getiriyorsunuz. Türk işçisini uyuyor zannedenler kendilerini aldatıyorlar. Türk işçisi kendi parasını, alın terini burada Türkiye’nin kalkınmasına koymuştur. Bu tesis kendisinden sonra gelecek yüzlerce tesisi doğuracaktır. Hükümet olarak daima yardımcıyız, yardımcı olmakta devam edeceğiz*” açıklamalarını içeren bir habere de yer verilmiştir.

Ancak yine aynı gün (1967, 9 Temmuz), Milliyet gazetesinde Örsan Öymen imzasıyla başlayan ve altı gün süren “*Yurt dışında Çalışan İşçilerimizin Şirket Kurma Teşebbüsleri*” adlı yazı dizisinde, “*Başbakanın tutumu bütün ümitleri yıktı*”, “*Türksan’la yakından ilgileniyoruz!*” başlıklarıyla, devlet adamlarının konuya yeterince ilgi göstermemesini eleştiren ifadeler kullanılmıştır. Bu yazı dizisinin 13 Temmuz tarihli bölümünde, “*Kuruluş kongrelerinde Türksan’a başarı telgrafları yollayan hükümet yetkilileri, Şirketin Bakanlar Kurulu’ndaki önemli bir dilekçesi için ‘haberimiz yok’ dediler...*” alt başlığı ile sürecin geldiği nokta eleştirilmiştir. Haberde, devlet bürokrasisinin Türksan’ın onay aldığı Almanya kaynaklı kredi için belirsiz davrandığı ve Etibank iş birliği ile gerçekleştirilecek Bakır İşletmeleri konusundaki izne dair başvurudan bakanlar kurulu üyelerinin dahi haberdar olmadığı belirtilmektedir.

2 Almanya’da motor sanayiinde çalışan Türk İşçileri “Türkmoro” adı ile bir şirket kurmayı ve Türkiye’de motor sanayii için döviz biriktirmeyi kararlaştırmışlardır. Bkz. Milliyet (1966). Dışarıdaki İşçiler motor fabrikası kurmak istiyorlar, 14 Eylül 1966, 1.

3 Milliyet (1967). Etibank Amerika’lıları Türksan’a tercih etti. 13 Ağustos, 1-7; Milliyet (1967). Türksan: “Etibank bizi uyuttu” diyor. 18 Ağustos. 1-7.

4 Milliyet (1967). Türksan A.Ş.nin daveti. 8 Temmuz 1967, 7.

İncelenen haberlerden hükümet unsurlarının Türksan konusuna, özellikle Etibank ile Bakır İşletmesi ortaklığı konusundan sonra daha mesafeli yaklaştığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında gurbetçi işçiler tarafından toplanan, yatırılacağı en uygun sektörün belirlenmeye çalışıldığı sermaye, yerel politikacıların da ilgisini çekmiştir. Milliyet Gazetesi’nin 13 Ağustos 1967 tarihli nüshasında Bandırma Belediye Başkanı Necmi Tolunay’ın Türksan ve benzerlerine yardımcı olmak istediklerini belirten açıklamalarına yer verilmiştir. Haberde Başkan Tolunay’ın “*Bandırma Belediyesi dahilinde herhangi bir tesis veya fabrika kurmayı arzularlarsa kendilerine her türlü imkânı tanımaya hazır olduklarını*” belirten yatırım çağrısı yer almıştır.

Tarihler 28 Temmuz 1969’ı gösterdiğinde Türksan, yeni bir yatırımla gazetelerde yer etmeye başlamıştır. Önceki tarihlerde yeni bir yatırım olarak Ham Kâğıt Üretim ve Hadde Tesisi yapılacağına ilişkin haberler yapılsa da⁵, sanayi üretimi yapmak gayesiyle kurulan şirket konuyu kısa sürede konut üretimine getirmiştir. 27 Temmuz ve 28 Temmuz 1969 tarihlerinde Türksan A.Ş. olarak Milliyet ve Cumhuriyet Gazetelerinde verilen ilanlarda, 29 Temmuz 1969 günü Etiler’deki arazide Türksan Konut Sitesi’nin temel atma töreninin gerçekleştirileceği ve törene Başbakan Süleyman Demirel’in bizzat katılacağı belirtilmiştir. Ancak Başbakan Demirel, “*yoğun temel atma programı*” nedeniyle törene katılamayınca yerine, dönemin İmar ve İskân Bakanı Seyfi Öztürk’ü göndermiştir. Başbakanın katılamaması ve yerine temsilci olarak Seyfi Öztürk’ü göndermesi Milliyet Gazetesi’nin 30 Temmuz 1969 nüshasının 11. sayfasında yer bulmuştur. Bu sapmaya rağmen Türksan, bu temel atma törenine devlet adamı desteğini vurgulamak için 2 Ağustos tarihinde “*yeniden*” bir tören düzenleyerek, Bakan Seyfi Öztürk ve adı ilanda belirtilmeyen diğer Devlet Bakanının temel başında ellerinde kürekle fotoğrafını aşağıdaki metinle birlikte gazete de yayınlamıştır (Milliyet, 1969, 2 Ağustos: 3; Cumhuriyet, 1969, 2 Ağustos: 3):

“Sevgili Türksan Ortakları, ‘Ahrette iman, dünyada mekân’ sözüne inanan bir milletin çocukları olarak bugün sizleri bu hasrete kavuşturmak için, elimizde kürek iki bakan bekliyoruz. Az sonra, TÜRKSAN ortaklarını yuva sahibi yapacak Konut Sitesinin temelini, hükümet ve Başbakanım adına, hayırlı ve uğurlu olması dileği ile ilk harcı koyacağım. Devlet Bakanı Seyfi Öztürk”

İlanın alt başlığı olarak, “*Siz de Türksan’a Ortak Olunuz*” ifadesi de belirtilmiştir. Türksan ile ilgili Milliyet Gazetesinde bu tarihten sonra devlet adamlarının desteğini içeren, “İstanbul Valisi Vefa Poyraz’ın *kâğıt kaplama fabrikası gezisi*” dışında bir içeriğe rastlanmamaktadır⁶.

Ancak ilginçtir ki, Türksan’ın konut yapımı için tahsis ettiği arazi için 07 Ocak 1972 tarihinde, altyapı tesisleri yapımı adına bir tören daha düzenlenmiş ve bu tören ile ilgili Milliyet Gazetesi’nde verilen haberde temelin, Şirket Genel Müdürü Ömer Yılmaz tarafından atıldığı belirtilmiştir. Törene ilişkin haber fotoğrafında, “*iş makinesi, ay yıldızlı Türksan Bayrağı ve kurban edilen koç ile şirket yöneticilerine*” yer verilmiştir. Bu arazi için gerçekleştirilen üçüncü temel atma törenidir. Bu devlet desteği olmaksızın gerçekleştirilen sonuncu tören, 1970’lerin başından itibaren hükümet üyelerinin “*İlk İşçi Şirketi*” olan Türksan’a “*artık*” mesafeli yaklaşımları, Türksan’ın, kayda değer bir yatırım gerçekleştirmemesi ya da dönemin köşe yazarlarının yazılarında, dönemin Başbakanı olan Süleyman Demirel’i “*nerede kurdele görse koşarak gittiği*” yönünde eleştirmelerinin bir sonucu olarak açıklanabilir.

Cumhuriyet Gazetesi ise Türksan ile ilgili habercilikte Milliyet Gazetesi kadar takipçi değildir. Cumhuriyet Gazetesi’nde sadece temel atma törenleri ile ilgili olarak verilen ve “*para karşılığı*” yayınlanan ilanlara rastlanılmaktadır. Bu açılışlara ilişkin gazetede bir habere rastlanmamıştır.

Hastaş ile ilgili olarak ise şirketin 1982 yılında iflasını verene kadar olan sürecinde devlet unsurlarının desteğini içeren çok az sayıda habere rastlanmaktadır. Hatta Şirketin işçi tasarrufları konusunda iş birliği geliştirmek için gerçekleştirdiği Almanya ziyaretlerinde, devlet unsurlarının Türksan sürecinde yaşandığı üzere hiçbir şekilde adı geçmemektedir. Hastaş ile ilgili olarak “*bir devlet adamının*” adının geçtiği ilk haber (her iki gazetede de), “*Bir şirket hakkında soruşturma*” başlığıyla 09 Nisan 1969 tarihli Cumhuriyet Gazetesi’nde yer alan haberdir. Haberde, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Hastaş ile ilgili olarak gündem olan iddialara ilişkin olarak Ticaret Bakanı Ahmet Türkel’in cevabı yer almıştır. Bakan Türkel sorulara ilişkin, “*Bakanlık olarak Hastaş ile ilgili iddialar, bize de intikal etti. Bunun için Eskişehir’e iki müfettiş gönderilmiştir. Müfettişler incelemeye başlamıştır*” cevabı haberde verilmiştir⁷.

5 Milliyet (1969). ‘Türksan’ Ham Kâğıt ve Hadde Tesisleri Kuruyor. 26 Mart, 1-7.

6 Haberde Vali Vefa Poyraz’ın Türksan Kâğıt ve Kaplama Fabrikası’nı gezdiği ve işletme yöneticilerini başarılarından dolayı tebrik ettiği belirtilmektedir. Haberin devamında fabrika yöneticilerinin geçen yıl yatırım dolayısıyla temettü dağıtamadıklarını, ancak bu yıl ortaklara kâr payı dağıtacaklarını belirtmişlerdir. Bkz. Milliyet (1972). Poyraz; işçilerin kurduğu fabrikayı ziyaret etti. Şubat, 9.

7 Ahmet Türkel, Adalet Partisi Bursa Milletvekili olarak mecliste bulunmuştur. Bkz: <http://www.biyografya.com/biyografi/1303> (17.03.2019).

Kuruluş döneminde hükümet olan Adalet Partisi'nden yeterli kamuoyu yaratma desteği alamadığı görülen Hastaş'ın içinde bir “devlet adamı” adının geçtiği ikinci haberde, adı geçen devlet adamı eski Fransa Maliye Bakanı olmuştur. Hastaş, Suphi Baykam ev sahipliğinde Fransa Eski Maliye Bakanı Edmond Giscard D'Estaing'i misafir etmiş ve şirketin faaliyetleri hakkında kendisine bilgi vermiştir (Cumhuriyet, 1969, 8 Haziran). Haberde Eski Fransa Maliye bakanının Türkiye'deki maliye uygulamalarına yönelik eleştirilerine de yer verilmiştir.

Bu tarihten sonra Hastaş hakkında haberler genelde, açılan soruşturmalar, incelemeler, genel kurul toplantılarında çıkan kavgalar hakkında, olumsuz seyreden biçimde olmuştur. Bunun tek istisnası 03 Ağustos 1974 tarihli Milliyet Gazetesi'nin Körfez Eki'dir. Hastaş'ın konut projesini tanıtmak amacıyla yayınlanan bu ekte, 2000 konutluk projenin temel atma töreni için çok sayıda hükümet üyesi ve devlet adamının destek mesajlarına yer verilmiştir. Temel atma törenine gönderdikleri telgrafları yayınlanan kişiler arasında, CHP-MSP Koalisyon Hükümetinin Başbakanı olan Bülent Ecevit, Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan, Milli Savunma Bakanı Hasan Işık, Milli Eğitim Bakanı Mustafa Üstündağ, Ticaret Bakanı Fehim Adak, Sanayi ve Ticaret Bakanı Abdülkerim Doğru, Ulaştırma Bakanı Ferda Güley, Gençlik ve Spor Bakanı Musluhittin Yılmaz Mete, Birinci Ordu ve İstanbul-Çanakkale Sıkıyönetim Komutanı H. Doğan Özgöçmen ve iş dünyasının temsilcilerinin olduğu görülmektedir. Bu gazete ekinin yayınlandığı dönemde Türkiye'de yukarıda da belirtildiği üzere CHP-MSP koalisyon hükümeti mevcuttur.

Araştırmada, Türk basınının iki unsuru üzerinden net biçimde görülen durum kısaca bu şekildedir. Adalet Partisinin hükümet olduğu dönemde Hastaş'ın devlet tarafından görülmemesinin arkasında kurucusu olan Suphi Baykam'ın, eski CHP milletvekili olması büyük etken olmuştur demek yanlış olmayacaktır.

Türksan ve Hastaş şirketlerinin halka arz süreçlerinde gazetelere yansıyan ilan ve reklamlarında hangi unsurlar ön plana çıkmaktadır.

Bu araştırma sorusuyla iki şirketin reklam ve ilanlarında kullandıkları dil ele alınmıştır. Bu konuda Türksan, reklam ve ilanlarda Hastaş kadar yoğun kampanyalara yönelme yolunu seçmemiştir. Türksan'ın tanıtımı, gazetelerde ilan ve reklamlarla değil daha çok Milliyet gazetesinde Türksan'a yönelik yapılan haberlerle sağlanmaya çalışılmıştır. Türksan'ın Milliyet Gazetesi'ndeki ilk ilanı 3 Eylül 1967 tarihli, duvar kâğıdı fabrikasının ürettiklerine ilişkin “bayilik verilecektir” ilanındır. Bunun ardında 15 Ocak 1968 tarihinde temeli daha önce Başbakan Demirel tarafından atılmış olan “Türksan Kâğıt ve Kaplama Sanayii A.Ş. iftiharla arzeder” başlığıyla tesisin ürettiği ürünlere, teknik özelliklerine ilişkin bilgiler içeren bir ilan yine Milliyet Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Bu ilanda sürekli olarak “İşçi Şirketi” olarak ifade edilen Türksan için ilk kez “hakiki halk yatırımı” ifadesi kullanılmıştır. Hakiki ifadesi diğer rakip işçi/halk şirketlerini değersizleştirmek için kullanılmış gözükmektedir.

Türksan'ın ürün tanıtımı, temel atma, genel kurul toplantısı dışındaki ilk “farklı” kabul edilebilecek ilanı ise 23 Nisan 1969 tarihinde Milliyet ve Cumhuriyet gazetelerinde yayınlanan “Türksan'dan Duyurulur” başlığıyla yayınlanmıştır. Türksan tarafından verilen bu ilan Hastaş hakkındadır. İlanın hikayesi çalışmanın ilerleyen kısmında detaylı biçimde ele alınmıştır.

Ancak 19 Haziran 1969 tarihinde Milliyet Gazetesi'nde yer alan “Türksan Konut Parası Topluyor” haberinin ardından şirketin, tam sayfa ilanlara başladığı görülmektedir. Türksan'ın bu konudaki reklamların ilkinde (Milliyet, 1969, 17 Temmuz: 11), tam sayfa olarak ve büyük puntolarla;

“2 yıllık zaman içinde memleketimizde hakiki halk yatırımının ilk ve gerçek örneğini verdi. Türksan başarılı çalışmaları, vatana hizmet yolundaki verimli yatırımları ve ortaklarına vaat ettiği iyi istikbal ve geniş imkanlar ile gerek yurt içindeki ve gerekse yurt dışındaki vatandaşlarımızın devamlı arzu ve ısrarları karşısında sermayesini 50 Milyon Liraya Çıkardı” ifadesine yer verilmektedir.

Türksan tarafında gerçekleştirilen bu yeni ilan/reklam kampanyasına başlanmasında temel etken olarak Hastaş'ın yeni ortaklar elde etme ihtiyacına girmesi gösterilebilir. Türksan tarafından 1969 yılının temmuz ve ağustos aylarında yayınlanan toplam altı reklam/ilanda, “İşçi Şirketi” ifadesi artık hiç yer almazken şirketi niteleyen kelime olarak “Halk” tercih edilmeye başlanmıştır. Ancak 24 Temmuz 1969 tarihli ilanın alt bilgisinde, “Bu ilanı keserek yurt dışındaki tanıdıklarınıza gönderiniz” metni de bir yandan akılların hala “gurbetçi tasarruflarında” olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir.

Türksan tarafından 4 Ağustos 1969 tarihli Milliyet Gazetesi'nde yayınlanan ilanda ise “bileklerinden birbirini tutmuş üç el” olarak oluşturulmuş bir logo ve “ilk ve gerçek halk şirketi”, “hakiki bir halk kuruluşu”, “memleket sathında tüten fabrika bacaları” sloganlarıyla herkes Türksan'a ortak olmaya çağrılmıştır. Milliyet ve Cumhuriyet gazetelerinde yer alan altı farklı Türksan ilanı incelendiğinde şu ifadelerin ön plana çıktığı görülmektedir:

- *Hakiki Halk Yatırımı*
- *İyi İstikbal*
- *Türksan’a Evet!..*
- *Milletin Çocukları*
- *Birlik Kuvvettir*
- *Hakiki Halk Kuruluşu*
- *Tüten Fabrika Bacaları*
- *Hakiki Halk Şirketi*
- *Her Ortağına Yuva*
- *Türk Halkının Sembolü, Emeklerin Abidesi*
- *Kapısı Herkese Açık*
- *Öz Halk Şirketi*

Hastaş Şirketinin Cumhuriyet Gazetesi’ndeki ilk ilanı ise 12 Ağustos 1968 tarihinde yayınlanmıştır. Bu ilk ilan Hastaş Eskişehir Eğitim Sitesinin Öğrenci Kaydına başladığına ilişkindir. İlanın üst bilgisinde Hastaş’ın;

“Yediyüzden fazla Doktor, Doçent, Profesör, Diş tabibi, Eczacı, Mimar, Mühendis, Subay, Öğretmen, Memur, Esnaf, Çiftçi ve Küçük San’at erbabının mütevazı tasarruflarını bir araya getirerek 10.000.000 TL sermaye ile kurulmuş” olduğu vurgulanmaktadır.

Hastaş tarafından verilen 22 Eylül tarihli ilanda ise vurgulanan unsur “*Halk Sektörü*” detayıdır. Cumhuriyet Gazetesi’ndeki 17-20 Kasım 1968 tarihli hisse senedi ihraç ilanlarında, “*Paranız çömlekte çürür, Kasada erir, Hastaş’ta Değerlenir*” sloganı dikkat çekmektedir. Bu çok sayıda detay içeren ilanda Hastaş’ın ne anlama geldiği ise şöyle açıklanmaktadır:

“Halkın kurduğu, halka açık gelişen, en son girecek ortaklarına da kurucularla aynı hakları veren ilk ciddi finansman ve yatırım kuruluşudur. Hastaş, bir bankanın, bir sermaye grubunun, bir şahıs veya kuruluşun hakimiyetinde değil, Hastaş, yönetimiyle, gelirleriyle, tapularıyla halkın malıdır. Hastaş, Anadolu’ya fırsat eşitliği götüren, kar ve sosyal faydayı birlikte değerlendiren ilk gerçek Anonim Şirkettir.

Hisse senedi almak için zengin olmaya lüzum yoktur. Yılda ikiyüzelli lirayı taksitle dahi ödeyebilecek herkes, Hastaş’a tam ve eşit haklarla ortak olur ve şirket karından, okullarından, hastanesinden, fabrikasından, sosyal hizmetlerinden yararlanır.

Hastaş sizi piyango ve ikramiye ümitleri ile oyalamıyor. Kurulmuş ve kurulmakta olan tesislerinin devamlı gelirini ve tapularını birlikte dağıtıyor. Hastaş hisse senetlerine bağlanan paralar, her gün değer kazanır. Çünkü, Hastaş’ın yatırımları, geniş araştırma ve ilmi çalışma sonucu planlanmaktadır. Hastaş’ın gayrimenkul ve tesisleri, paranızın değerini her türlü tehlikeye karşı koruyacak güçtedir.”

Hastaş’ın 24 Kasım 1968 tarihli Cumhuriyet Gazetesi ilanı ise içerdiği detaylarla, kuruluş esnasında ulusal medyada “*haberlerle*” tanıtılmamış olmanın acısını çıkarır niteliktedir. Yine üstbilgisinde meslek erbapları teker teker sayılarak başlanan ilan metninde Hastaş’ın, “*Ne olduğu, ne yaptığı, ne yapacağı, ortaklarına ne sağladığı ve nasıl ortak olunacağına*” uzun bilgilendirme ve detaylarla verilmektedir.

Hastaş ile ilgili Cumhuriyet Gazetesi’ndeki 26 Mart 1969 tarihli haber, Hastaş’tan bir heyetin Batı Almanya’ya gittiğini belirtmektedir. Bu haberde ziyaretin gerekçesinin *yurt dışındaki Türk işçiler için çıkarılan bir milyar liralık hisse senedinin satışını düzenlemek* olduğu belirtilmektedir. Bu haber sonrasında şirketin tam sayfa ilanlarında hedef kitle olarak, “*yurt dışında çalışan, işçi, doktor ve diğer meslek mensuplarının*” belirlendiği anlaşılmaktadır.

Almanya ziyareti sonrası ilk ilan olan 30 Mart 1969 tarihindir. İlanda Hastaş’ın, “*50 bini aşan ortak, 14 dev şirket, 307 Milyon TL sermaye*” den oluştuğu belirtildikten sonra “*Ve şimdi Hastaş... yurt dışında çalışan meslek mensuplarına döviz karşılığı 1 Milyar liralık hisse senedi dağıtıyor*” ifadeleri vurgulanmıştır. Ertesi gün yeni kampanyaya yönelik hazırlanan yeni ilanın tamamı da “*yurt dışında çalışanlara döviz karşılığı 1 Milyar Liralık hisse*

senedi dağıtım kampanyasına” yöneliktir. İlanda onbir madde üzerinden Hastaş’ın yurt dışında çalışanlara neler sağladığı belirtilmiştir. Hastaş’ın yurt dışına yönelik kampanyası toplam altı ilandan oluşmuş ve tamamında, sloganlardan ziyade “kişilerin” neden Hastaş’a ortak olmaları gerektiği üzerinde durulmuştur. İlanlardaki dil, Türksan kampanyalarından farklıdır. Ayrıca ilanlar çok daha fazla bilgilendirme içermektedir. Ortak olunması için üç ile onbir arasında türetilmiş gerekçe ilanlarda yer bulmuştur.

Cumhuriyet gazetesinde Hastaş şirketi hakkında 12 Mayıs 1969 tarihinden itibaren yeni kurulacak tesislere ilişkin yine tam sayfa ilanlara yer verilmiştir. Temel olarak eğitim alanına odaklanmış olan şirketler grubunda sırasıyla, Çukurova Eğitim sitesi, Hastaş Vakfı’ndan öğrencilere karşılıksız burs, Adana Ceyhan’da kurulacak olan çimento fabrikası ve ilköğretime öğrencilerine yönelik kaynak dergilere ilişkin bilgilendirmeler olduğu görülmektedir.

Hastaş şirketler grubunun 26 Kasım 1969 tarihinden itibaren özellikle Cumhuriyet Gazetesi’nde, Turizm Şirketi ve turlarına ait ilanları yer almaya başlamıştır. Hastaş şirketler grubu da tıpkı Türksan gibi bir gelişim izlemiş, Turizm alanına (Cumhuriyet, 1969, 30 Kasım) ve akabinde konut projeleri üretimine dahil olmuştur (Cumhuriyet, 1969, 26 Kasım).

Konut kampanyalarında verilen ilanlar “*Bu ne güzel hayat*” sloganı ile verilmiştir. Ancak kronolojik olarak bu konut kampanyası akabinde başlayan Hürriyet gazetesinin olumsuz haberleri adeta bir sonun da başlangıcı olmuştur.

Türksan ve Hastaş birlikte ne gibi iş birliklerine girmişler? Ne gibi ayrılıklar yaşamışlardır?

Türksan ve Hastaş şirketleri arasında 1969 yılı başından itibaren ilginç gelişmeler yaşanmıştır. İşçilerden elde edilen sermaye ile kurulan ve daha sonra yönünü Halk şirketi olmaya dönen⁸ Türksan ile Halk şirketi olarak kurulan ve daha sonra yönünü yurt dışındaki gurbetçilere dönen Hastaş arasında yaşanan iş birliği ve kırılmalar gazete ilanları üzerinden yürütülmüştür. İki şirket arasındaki iş birliği ilk olarak Hastaş tarafından verilen ilanda yer almıştır. 3 Nisan 1969 tarihli ilanda, Hastaş’ın milyarlık yurt dışı döviz (döviz karşılığı hisse senedi satışı) kampanyasına Türksan’ın da katıldığı belirtilmiştir.

17 Nisan 1969 tarihinde verilen ilanda Hastaş ve Türksan döviz kampanyasının “*Elele*” yürüdüğü yine vurgulanmaya devam etmektedir. Ancak Türksan tarafından 23 Nisan 1969 tarihlerinde hem Cumhuriyet hem de Milliyet gazetelerinde verilen ilanlarda şu açıklama ile ortak yürütülen kampanya yalanlanmıştır. Duyuru metni şu şekildedir:

“Bazı gazetelerde ‘Hastaş ve Türksan Birlikte duyururlar’ başlığı ile şirketlerimizi ilzam edici ve Hastaş Holding tarafından yaptırılan ilanlara rastlamaktayız. Filvaki şirketimiz temsilcileriyle Hastaş Holding temsilcisi arasında bazı görüşmeler yapılarak kurulacak bir yatırım şirketi için ön protokol tanzim edilmişti. Bu protokolün anlaşma seviyesine çıkması teferruatının tespit edilerek ilgili şirket idare meclislerince de kabul ve tasdikine bağlıdır. Cari mevzuata göre ancak, kurulmuş anonim şirketler için hisse senedi karşılığı para toplamak mümkündür. Şirketimiz ve Hastaş Holding arasında bu maksatla halen kurulmuş bir şirket mevcut olmadığından, yapılan ilanlarla mutabık olmadığımız gibi hiçbir ilgimiz de yoktur. Sayın ortaklarımıza ve kamuoyuna saygılarımızla duyururuz.”

Bu gelişmenin ardından Hastaş, Türksan tarafından yapılan açıklamaya 2 Mayıs 1969 tarihine kadar yanıt vermemiş ve bu tarihte, incelenen her iki gazetede yer alacak biçimde Türksan ile 29 Mart, 1 Nisan ve 3 Nisan 1969 tarihlerinde gerçekleştirilmiş protokol metinlerine yer verilen, “*milyarlık döviz kampanyasını Hastaş’ın tek başına yürüteceği*” ifadesini içeren bir ilanla yanıt vermiştir. İş birliği ilanları ve yalanlama metni ile, yalanlama metni ile “*kampanyanın Hastaş tarafından tek başına yürütüleceği*” açıklamasını içeren ilanlar arasında geçen zaman, iki şirketin birlikte harekete geçmek, kampanya yürütmek için bir çaba içine girdiklerini ancak çeşitli sebeple bu sürecin yürümediğini göstermiştir. Bu olay iki şirketin “*finansman elde etme sürecinde rakip olma durumlarına*” ara verdikleri kısa bir mola olarak değerlendirilmiştir. Esasında bu Milyarlık Döviz kampanyası ve akabinde gerçekleştirilen Konut Kampanyaları Hastaş ve Türksan için işlerin bir anlamda terse döndüğü nokta olarak belirtilebilir.

Türksan ve Hastaş şirketlerinde sorunlar ne zaman başlamıştır?

Bu araştırma sorusu bağlamında önce Hastaş’ın yaşadığı süreç ele alınmıştır. Ardından Türksan ile ilgili olarak süreçlerin nasıl işlediği hakkında bilgi verilmiştir.

⁸ Bu tarihten sonra Türksan verdiği ilanlarda daha çok “*Halk Şirketi*” olduğu vurgusunu yapmaktadır. Buna gerekçe olarak bu sloganı ilk kullanan Hastaş’ın yaklaşık 50 bin ortak sayısına ulaşması, ilgi görmesi belirtilebilir.

1969 yılı başında Hastaş tarafından başlatılan milyarlık döviz kampanyası sürecinde yayınlanan “*ortaklık/ortaklığı red*” ilanları⁹, şirketler için süreci tersine dönmeye başlamasının işareti olarak belirtilebilir. Bunu takip eden ve 1969 yılı sonunda şirket tarafından başlatılan “*Bu ne güzel hayat*” sloganlı konut kampanyası, Hürriyet Gazetesi tarafından Hastaş’ın işlemlerinin çok yoğun biçimde eleştirildiği bir yayın anlayışını hayata geçirmiştir¹⁰. 31 Kasım 1969 ve 4 Aralık 1969 tarihli ilan, haberlerle eş zamanlı gerçekleşen karalayıcı/sorgulayıcı kabul edilebilecek haberler ve akabinde Hastaş Holding tarafından yapılan açıklamalar sonrası şirkette dengeler bozulmuştur.

8 Aralık 2019 tarihli Cumhuriyet gazetesinde, Hürriyet gazetesine karşı 50 Milyon Liralık tazminat davası açılacağına ilişkin bir haber yer almıştır. Yine 9 Aralık 1969 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde “*Hastaş’a yapılan saldırının içyüzü...*” başlığı altında bu iddialara yanıt verilmiştir¹¹. Bu haberden iki gün sonra 10 Aralık 1969 tarihinde Hürriyet gazetesinin sahibi olan gruba ait olan ve iddiaların içinde adı geçen Hürriş ortaklığı, Türksan’a, Cumhuriyet gazetesinde cevap vermiştir. İlanda, Hürriş şirketinin faaliyetlerine ilişkin bilgi verilmiş ve “*iddia edildiği gibi şirketimizle Hastaş arasında bir rekabet bahse konu değildir*” açıklaması yer almıştır.

14 Aralık 1969 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yer alan haberde ise Hastaş’ın “*kendi hakkında*” Meclis ve Senato araştırması istediği belirtilmektedir. Haberin devamında Suphi Baykam’ın “*Hastaş yüce Meclislerden rica ediyor. Buyurun, Hastaş’ı tepeden turnağa inceleyin ve zihni bulandırılmak istenen Türk milletini aydınlatın*” sözlerine yer verilmiştir.

Hastaş’ın meclisten araştırma isteyen ilanları 15 Aralık 1969 tarihinde de geniş çaplı biçimde sürmüştür. Bu ilan metni içinde şirket tarafından meclise, senatoya yazılan dilekçelerin örneklerine ve Hastaş tarafından gerçekleştirilen yatırımlara dair uzun bir listeye de yer verilmiştir.

Hastaş ve Hürriyet gazeteleri arasındaki atışmalar devam ederken 17 Aralık 1969 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir haber olacakların ön belirtisi olarak değerlendirilebilir. Eğitim tesisleri Hastaş vakfına devredilecek başlıklı haberin metninde;

“Hastaş, eğitim alanındaki hizmetlerini aksatmadan yürütmek ve bundan vazgeçmemek kararındadır. Ancak, bu hizmetlere ticari vasıflar dışında sosyal nitelikleri ve devamlılığı ağır basan bir statü içinde devam edilmesi, Hastaş’ın faaliyetlerini endüstri alanına teksif¹² etmesi bakımından zaruri görülmektedir. Hastaş bundan böyle endüstri, mesken ve turizm alanında faaliyet gösterecektir” denilmektedir.

Bu hamle şirketin en eski ve iki karlı kuruluşundan birisi olan eğitim kurumlarının, bir anlamda “*garantiye alınması*” olarak değerlendirilebilir.

Bu gelişmeyi takip eden günlerde Hastaş verdiği ilanlarla (20 Aralık 1969; 22 Aralık 1969; 26 Aralık 1969; 27 Aralık 1969), ortaklarını toplantıya çağırmıştır. Toplantıyı duyuran haber ve ilanlarda, “*eserinize sahip çıkınız*” sloganı yanında “*mesnetsiz¹³*” iddialara bu toplantıda kararlılık içinde cevap verileceği duyurulmaktadır.

29 Aralık 1969 tarihli Cumhuriyet gazetesi haberinde, gerçekleştirilen toplantıda Hastaş İdare Meclisi Başkanı Suphi Baykam’ın üç saat süren konuşmasının sonlarında “*üç saattir burada oturuyoruz. Bize rakamları açıkla, sorulara cevap ver*” şeklinde sataşma olduğu ve Baykam’ın “*Bu iki kişiden biri Hürriyet gazetesinin yüzde 90 hisse sahibi Hür Holding’in, diğeri de bir bankanın hukuk müşaviridirler*” diyerek kişileri ortaklarına hedef gösterdiği belirtilmektedir. Toplantının, üyelerin bu iki kişiyi yumruklamasının ardından Suphi Baykam’ın “*alkışlanması ve omuzlara alınması*” ile sona erdiği belirtilmektedir.

Aynı genel kurulun Milliyet gazetesindeki haberinde ise toplantının 45 dakika gecikmeyle başladığı, bunun katılımcıları sinirlendirdiği ve Suphi Baykam’ın, “*bitsin artık bu çile, yoh, yoh plaklarının çalınmasından sonra*”

9 1969 yılı mart ve nisan aylarında her iki gazetede, Hastaş ve Türksan’ın yurt dışında dövizle hisse senedi satmak konusunda iş birliğine gittiklerini belirten ilanlar yayımlanmıştır. İlerleyen süreçte Türksan bu iddiayı yine ilanlarla reddetmiş ve bu hamleyi, Hastaş’ın kampanyayı tek başına yürüteceğini belirttiği yeni ilanlar izlemiştir.

10 Bu durum incelenen Ant dergisinde “*Holdingleer arası savaş*” yazısında da belirtilen bir tespittir. Bkz. Ant (1969). Holdingler arasında kıran kırana savaş nihayet açığa çıktı. Haftalık Dergi, Sayı: 155.

11 Hürriyet gazetesinin iddiaları arasında Hastaş’ın Ceyhan’da kuracağı fabrika için 150 Milyon Lira bulunamaması nedeniyle projeyi Devlet Planlama Teşkilatına getiremediği, sermayenin 100 Milyon Liraya çıkarılması sırasında, şirketin kanunen ödemesi gereken 10 Milyon Liranın ancak 6 Milyon 400 Bin Lirasının ödenebildiği ve eski ticaret bakanının bu yolsuzluklara isin verdiği ve Baykam hakkında kanunsuzluk ve usulsüzlük gerekçesiyle davaların devam ettiği belirtilmektedir. Bkz. Cumhuriyet (1969, 8 Aralık). Hastaş 50 milyon lira tazminat istiyor. s.1-7.

12 “*Sıklaştırma, yığma, toplama.*” Bkz. www.tdk.gov.tr

13 “*Dayanaksız, desteksiz.*” Bkz. www.tdk.gov.tr

kürsüye geldiği belirtilmektedir. Aynı haberde Suphi Baykam ile eski CHP'li arkadaşı Yaşar Keçeli arasında tartışma yaşandığı, Keçeli'nin Baykam'a, "*Sahtekâr sorulara cevap ver...*" dediği ve Baykam'ın da bu sataşmaya, "*Yaşar, CHP'de yaptığımı burada da yapma, otur yerine...*" diyerek bağırduğu belirtilmiştir.

Bu olaylı toplantının ertesi gününde yine tam sayfa olarak verilen ilanda (Cumhuriyet, 12 Aralık 1969), Türk Halkına teşekkür edilmiş ve şirketin faaliyetlerine devam ettiği belirtilmiştir. Aynı içerikte olan ve Türk halkına teşekkür içeren ilanlar Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinde 31 Aralık 1969, 01 Ocak 1970 ve 27 Ocak 1970 tarihlerinde yoğun biçimde devam etmiştir.

Devam eden süreçte 06 Mart 1970 ve 07 Mart 1970 tarihlerinde Hastaş topluluğuna ait Renkli Pres Tuğla Fabrikası'nın işletmeye açılacağına ilişkin ilanlara rastlanmaktadır¹⁴. Bu ilanların Hastaş'ın 1974 tarihindeki 2000 konutluk inşaat projesi dışında, "*sanayi yatırımlarına*" yönelik verdiği son ilanlar olması dikkat çekicidir.

Cumhuriyet gazetesinin 10 Nisan 1970 nüshasındaki haberde ise işlerin Hastaş için giderek daha zor hale geleceğinin ipuçlarını veren haberlerden biri yer almaktadır. Haberde, "*Bir Avukat Hastaş aleyhine dava açtı*" başlığıyla, ismi verilmeyen avukatın, Hastaş Öğretim ve Sağlık Kurumları Anonim ortaklığının düzenleyeceği 12 Nisan 1970 genel kurulunun durdurulması için Ticaret Bakanlığına başvurduğu bilgisine yer verilmektedir. Başvuru sahibi avukatın "*Hastaş ortaklarına vekalet ettiği*" iddiası da yazıda ayrıca belirtilmektedir.

Ancak bu başvuruya rağmen 12 Nisan 1970 tarihinde Hastaş genel kurulu toplanmıştır. Genel kurulda, Suphi Baykam'ın iki saatlik konuşma yaptığını, tenkitlere cevap verdiğini ve muhalif olanları suçlayarak, "*Hastaş'ın batması halinde, yüzlerce şirketin de batacağını*" iddia ettiği belirtilmektedir. Ayrıca toplantıda zaman zaman tartışmaların yaşandığı da metne yansımıştır (Cumhuriyet, 1970, 12 Nisan).

Bu genel kurul haberi sonrası Cumhuriyet gazetesinde yaklaşık iki, Milliyet gazetesinde ise yaklaşık dört yıl boyunca Hastaş hakkında bir habere rastlanmamaktadır. Cumhuriyet gazetesinde sonraki ilk haber 13 Haziran 1972 tarihli kurumlar vergisi ödeyen işletmelerin ödeyeceği vergi miktarları üzerinedir. Bu haberde benzer zamanlarda halk şirketi olarak yola çıkmış iki şirketin ödeyeceği vergi rakamları görülebilmektedir. Günümüzde hala varlığını başarıyla sürdüren Türksan ve Hastaş ile yakın tarihlerde kurulmuş olan Deva Holding'in ödeyeceği vergi o dönem için 6 Milyon 683 Bin Lirayken Hastaş'ın ödeyeceği vergi ise 27 Bin Lira olarak habere yansımıştır. Bu durum Holding'in düşük karlılığını göstermektedir.

Daha sonra 20 Ocak 1974 tarihinde, "*Hastaş İdare Meclislerinin Ortak Bildirisi*" ana başlığıyla kuruluşun beşinci yılında "*gerçek sermaye piyasası*"¹⁵ hareketinin doğuşunu teşvik etmek amacıyla "*Hastaş Hisse Senetlerinin hamiline çevrilerek borsada kote ettirilmesine ilişkin*" bir ilana rastlanılmaktadır. İlan içeriğinde gerçekleştirilecek işlem için hisse senetlerinin bedellerinin tamamının "ödenmiş" olması gerektiği vurgulanarak, bakiye borcu olanların taahhütlerini bir ay içerisinde yerine getirmeleri gerektiği belirtilmektedir. İlan aynı ifadelerle Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinde yer almıştır. Bu tarihten sonra Cumhuriyet gazetesinde sadece 1976 yılında gerçekleştirilecek genel kurula ilişkin küçük haberlere rastlanılmaktadır. Bu noktada Cumhuriyet gazetesinin 1974-1977 yılları arasında Hastaş konusunda sürdürdüğü yayın tavrını değiştirdiğine ilişkin bir izlenim doğmaktadır. Bunu tam tersi olarak o zamana kadar reklam ve ilanlar dışında Hastaş'a ciddi yer vermeyen Milliyet gazetesinin 18 Temmuz 1974 nüshasında, Hastaş holding tarafından "*Körfez Şehri*" adıyla başlanacak 2000 konutluk projenin 1. kısım inşaatının temel atma töreninin "*20 Temmuz 1974*" tarihinde olacağını belirtir küçük ilanı dikkat çekicidir. İşin dikkat çeken yanı temel atmanın gerçekleşeceği günün aynı zamanda Kıbrıs Barış Harekâtı'nın da gerçekleştiği tarih olmasıdır. Hastaş'ın "*ayağa kalkma*" çabaları ile "*Ayşe'nin tatile çıktığı*" günün bu şekilde denk gelmesi bir anlamda "*kaderin bir cilvesi*" olarak kabul edilebilir. Ancak bu denk geliş temel atma töreninin tarihini değiştirmemiştir.

Barış Harekâtı günü gerçekleştirilen temel atma töreni, 03 Ağustos 1974 tarihinde Milliyet Gazetesi ile birlikte dağıtılan "*Körfez Şehri*" ekinde bütün detayıyla verilmiştir. Bu durum şirketin "*kamuoyu yaratmak*" için bir fırsat olarak değerlendirdiği projeyi, gecikmeli de olsa yayınlamak konusundaki tavrı hakkında fikir vermektedir. Milli-

14 İncelenen haberlerde belirtildiğine göre bu yatırım, ana yatırım yapılmış olmasına rağmen ek yatırımlar gerçekleştirilmediği için hiçbir zaman faaliyete geçmemiştir.

15 Türkiye'de sermaye piyasası, 1981 yılı temmuz ayında 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu düzenlenerek tekrar ele alınmıştır. 1983 yılında Menkul Değerler ve Kambiyo Borsaları Kanunu yürürlükten kaldırılmış ve yerine KHK/91 sayılı Menkul Değerler Borsaları Hakkında Kanun Hükmünde Kararname getirilmiştir. 6 Ekim 1984 tarihinde "Menkul Değerler Borsalarının Kuruluş ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik" yayımlanmış ve 18 Aralık 1985 tarihinde İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. İMKB 26 Aralık 1985 tarihinde faaliyete başlamıştır. Bkz. Aytekin, G. K. (2018). Türkiye'de Sermaye Piyasaları ve Borsaların Gelişim Süreci. International Journal of Humanities and Education. Cilt 4, Sayı 9, 151-177.

yet gazetesinin Körfez eki, Türkiye’de o dönem değişen siyasi yapı ve güncellenen ilişkiler bağlamında da önemlidir. Hastaş’ın kuruluşunda itibaren verdiği ilanlar içinde ilk defa bu ilan/gazetede, devlet adamlarının Hastaş’ın bir projesine ilişkin tebrik ve destek mesajlarına rastlanmaktadır.

Aradan geçen neredeyse üç yıl içinde gazetelerde Hastaş ile ilgili birkaç küçük ilan dışında bir hareketlilik olmamıştır. Ancak 15 Mart 1977 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan, “*Hastaş’ın iki yıldır yapılamayan genel kurulu, ticaret bakanlığının müdahalesiyle toplanıyor*” başlıklı haber dikkat çekicidir. Haberde Ticaret Bakanlığının, ortakların başvurusuyla 29 Mart 1977 tarihinde genel kurul düzenleme kararı aldığı belirtilmektedir. Bu haberin ardından 27 Mart 1977 tarihli Milliyet gazetesinde, bakanlık tarafından 29 Mart günü toplanması kararının alındığı genel kurulun, *14 Nisan 1977* gününe ertelendiğini haber veren ilana yer verilmiştir.

Bu genel kurul ertelenmesi 29 Mart 1977 tarihli Cumhuriyet gazetesinde, “*Hastaş Genel Kurulu Ertelendi, Ortaklar Yöneticileri Kinadı*” başlığıyla haber olmuştur. Haberde ayrıca 29 Mart günü hissedarların ertelenme kararına rağmen genel kurul için “*yine de*” toplandıkları ve yönetim kurulunu, “*paramız çar-çur edildi, şimdi kendileri ortada yok!*” sözleriyle protesto ettikleri bilgisine yer verilmiştir. Haberin içeriğinde Hastaş için durumun bu noktaya nasıl geldiği de detaylı biçimde açıklanmıştır.

Hastaş genel kurulunun ertelenerek 14 Nisan 1977 tarihinde gerçekleştirileceğini duyuran 27 Mart 1977 tarihli Milliyet gazetesindeki ilan metni¹⁶, içerik açısından gerçekten dikkate değerdir. Bu ilan metni, Hastaş’ın kurulduğu günden itibaren ilan ve reklamlarına “*hâkim olan dilin*” ötesinde unsurlar içerir biçimde kaleme alınmıştır. Bu uzun ilanın içeriğinin bir kısmı şöyledir:

“Sekiz yıl önce Edirne’den Ardahan’a değin Türkiye’imizde halkın el-ele vermesi, ekonomik güç olması, ekonomik halk iktidarına doğru devrimsel yürüyüşe başlaması olan HASTAŞ’ın bu genel kurulunda her güçlüğe her tertibe, her baskıya rağmen amacından sapmak bir yana, halk adına, halk için, aydınlık ekonomik yarınlara bilinçli ve güçlü adımlarla yürümüş olmanın gururunu yaşayacaksınız.”

Halka açık şirketler ve Holdingler dönemini başlatarak ekonomide yeni şeyler söyleyen ‘HALK SEKTÖRÜ’ nün yaratıcısı, HASTAŞ’ın yaptığı aşamayı, vardığı mutlu merhaleyi, belgelere dayalı olan karlılık durumunu ve öz varlığını göreceğiz, göreceksiniz ve görecekler... Biz güçlü HASTAŞ ortakları, övünçle bu günü görüp yarınlara bakarken, işleri kirli, bilinçleri kirli, dünya ve ekonomik görüşleri kirli amaçlar üzerine kurulu ‘HASTAŞ’ın düşmanları’ da görecekler... Çok şaşırarak görecekler; çok kıskanarak görecekler; çok üzülmeye görecekler. Ama ne yazık ki asla görmek istemedikleri gerçeği görecekler. Bunun ötesi yok!”

14 Nisan 1977 tarihinde gerçekleştirilen genel kurul, sahte vekaletname¹⁷ kullanıldığı saptandığı, çeşitli olayların çıktığı, Suphi Baykam’ın ortaklar tarafından suçlandığı bir toplantı olmuştur (Cumhuriyet, 1977, 15 Nisan). Bu genel kurul hakkındaki bir habere Milliyet gazetesinde yer verilmemiştir. Tamamlanamayan bu genel kurulun hemen ardından 16 Nisan 1977 tarihli Cumhuriyet gazetesinde, “*Küçük hisseli ortakların isteği üzerine Hastaş’ın defterleri inceleniyor*” başlıklı bir haber çıkmıştır. 13 Mayıs 1977 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki “*Kurumlar Vergisi Miktarları Belli Oldu*” başlıklı haberinde Hastaş’ın zarar ettiği bilgisine yer verilmiştir.

Hastaş 1 Haziran 1977 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde, 3 Haziran günü gerçekleştirilecek genel kurul için yine büyük puntolu ve çok sayıda uyarı, mesaj içeren bir ilan yayınlamıştır. “*Hastaş ortaklarına önemli uyarı*” başlığıyla başlayan bu ilanda;

“Memleketi aile ekonomisi devrinden çıkarıp halk ekonomisi devrine erdiren sayın ortaklarımız, Türkiye’nin aydınlık ekonomik yarınlara imzasını atan Hastaş’ınızı yıkmak isteyen bazı çevreler ve kişiler düzenledikleri milyonlarca sahte yetki belgeleri ile genel kurulumuzu bir ay erteletip, şirketi maddi, manevi büyük zararlara ve zaman kaybına uğratmışlardır. Yapılan bütün oyunlara, bütün sabotajlara rağmen Hastaş’ın güçlü şirket, artan özvarlıklı şirket olmasını yıllardır bize gönderdiğiniz temsil yetki belgelerinizle sağladınız. Sekiz yıldır el-ele omuz omuza... Sekiz yıldır hep ileriye doğru... Sekiz yıldır yarınları, yarınlardan da daha önce yaşadınız” ifadeleri yer almıştır.

16 Aynı ilan metni Cumhuriyet gazetesinde 2 Nisan 1977 tarihinde yayınlanmıştır.

17 Bizzat katılamayacak olan ortakların yerine onları temsil etmek için vekaletname hazırlanması genel kurul öncesindeki ilanlarda ısrarla belirtilmiştir.

Milliyet gazetesindeki 12 Haziran 1977 tarihli tam sayfa ilanda¹⁸;

“Halk Sektörünün Yaratıcısı Hastaş’tan Türk Halkına” başlığıyla “3 Haziran 1977 Cuma günü, İstanbul Kazablanka salonlarında Hastaş’ın kurultayı niteliğindeki genel kurulumuz olgun bir hava içinde başarı ile yapılmış ve onbinlerce ortağın asaleten ve vekaleten katıldığı bu tarihi ve anlamlı Genel Kurulda HALK SEKTÖRÜ’nün beklediği bütün kararlar OYBİRLİĞİYLE alınmıştır” açıklama-
malı bir metin yayınlanmıştır.

Milliyet gazetesindeki ilanın tarihinden de anlaşılacağı üzere Hastaş’ın 14 Nisan tarihinde yapılacağı ilanlarla duyurulan genel kurulu bu tarihte de sağlıklı yapılamamış, ertelenmiş¹⁹ ve iki ay gecikmeli olarak gerçekleştirilmiştir. Bu ilan, Hastaş’ın adımın geçtiği Milliyet gazetesindeki son metindir...

Cumhuriyet gazetesi, Hastaş ile ilgili bilgi verme çabasına sonuna kadar devam etmiştir. 16 Mayıs 1978 tarihindeki haberde, *“yapılan dağılık ve yersiz yatırımlar ile tam anlamıyla çözülme noktasına varan Hastaş şirketinin”* ifadesi yanında şirketin genel kurulunun gerçekleştirileceği haber olarak verilmiştir. 17 Mayıs 1978 günü Cumhuriyet gazetesinde, Hastaş’ın genel kurulunun yapıldığı ve kurulda Baykam’ın *“CHP Hükümetinin Hastaş olayına eğileceğini”* ileri sürdüğü, ayrıca bunun *“hükümetin Hastaş’a ve onun şahsında halk sektörüne karşı doğal görevi”* olduğunu belirttiği bir habere yer verilmiştir.

1970’lerin sonuna gelindiğinde Hastaş artık basında çok az yer alır hale gelmiştir. Haber olduğu konular da genel olarak *“şirketlerin kurumlar vergisi ödeyeceği”* miktarlarla ilgili haberlerdir. Elbette Hastaş bu sıralamalarda *“zarar açıklayan”* şirketler arasında yer almaktadır. Ancak, Cumhuriyet gazetesindeki 5 Mayıs 1979 tarihindeki haberde şirketin 30.021 Lira kurumlar vergisi ödeyeceğini gösteren bir habere de rastlanmaktadır. Bu kar! etmiş gözükten şirketin, Hastaş’ın reklamlarının tamamını yapan Güney Reklamcılık A.Ş. olma ihtimali yüksektir. Bu konuda Aslan (2018: 149) tarafından yapılan çalışma fikir vermektedir. Aslan, Güney Reklamcılık şirketinin, Hastaş’ın tüm reklamlarını yapmasında ötürü Hastaş’ın karlı gözükten iki şirketinden biri olduğunu ifade etmektedir²⁰.

Bu haberden bir sene sonra Kenan Mortan tarafından Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan Kastelli mülakatı, çok kısa süre sonra vatandaşın topladığı paralarla kaçan bir iş adamının dahi Hastaş örneği ile *kendi faaliyetlerini yücelttiğini* bizlere göstermektedir (Mortan, 1980, 4 Mayıs).

Artık Hastaş için süreç sona yaklaşmaktadır. 27 Ocak 1981 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yer alan haberde, Hastaş’ın 55 bin kişiyi dolandırdığı iddiasıyla MGK’ya²¹ başvurulduğu bilgisi haberleştirilmiştir. MGK’ya şikâyet haberinin içeriğinde şikâyetçilerin öne sürdüğü argümanlar ise oldukça ilginçtir. Hastaş ortakları tarafından verilen dilekçenin son kısmı şöyle bitmektedir:

“Bizler Hastaş ortakları olarak bu şirkete yatırdığımız parayı pek önemsemiyoruz. Ekli belgelerdeki yazılı olaylar son yıllarda o kadar yoğunlaştı ki, ekonomi üzerinde olumsuz etkileri açıkça görülmektedir. Yurt dışındaki vatandaşların 20 Milyar Mark olarak tahmin edilen tasarrufları bir türlü yurda gelmemektedir. Yeni iş alanları yaratacak bu tür şirketlere vatandaşlar ortak olmaktadır. Normal çalışan öteki kuruluşlar bu durumdan olumsuz yönde etkilenmektedir. Bundan böyle, devlet otoritesinin yeniden kurulduğu şu günlerde, konunun ivedi olarak ele alınması, vatandaşın toplanan paraları ne yaptıkları tespit edilemeyen şirket yöneticilerinin geçici olarak yönetimlerden uzaklaştırılarak gereken idari ve yasal işlemlerin yürütüleceği umuduyla durumu arz ederiz.”

Dilekçeden de anlaşılacağı üzere, 1965 yılında itibaren Türk işçilerin tasarrufları da eklenerek kurulan yüzlerce işçi/halk şirketinin tüm faturasının Hastaş’a kesildiği görülmektedir. Oysa Hastaş yaşanan binlerce dramın *“bir kısmının”* sebebi durumundadır. Yine 27 Ocak 1981 tarihli Cumhuriyet gazetesinde konuyla ilgili bir diğer haber, Hastaş’ın bazı muhasebe işlemlerinin bilirkişi tarafından eleştirildiği bilgisini vermektedir.

18 Aynı ilan metni Cumhuriyet gazetesinde 13 Haziran 1977 tarihinde yayınlanmıştır.

19 15 Nisan 1977 tarihli Cumhuriyet gazetesinde, 14 Nisan tarihinde gerçekleşen genel kurula ilişkin detaylı bir haber bulunmaktadır. Haberde, sahte vekaletle temsil edilen üyelerin tespit edilmesinden ötürü hükümet komisyonunun kararıyla genel kurulun ertelendiği belirtilmektedir. Ertelenen genel kurul 12 Haziran 1977 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet (1977, 15 Nisan). Hastaş Genel Kurulunda Baykam Ortaklar Tarafından Sert Biçimde Suçlandı. s.1-7.

20 Hastaş’ın genelde kar eden diğer şirketi ise Eskişehir’deki okullardır. Bkz. Aslan, M. (2018). Sermaye Piyasaları Altyapısı Oluşturulmadan Yapılan Bir Halka Arz Denemesi: Hastaş Vakası. Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi. Özel Sayı, 149.

21 Milli Güvenlik Konseyi.

18 Şubat 1981 tarihindeki haber, Hastaş başkanı Suphi Baykam aleyhine kamu davası açıldığıyla ilgilidir. Baykam hakkında, “kendisine beslenen inancı kötüye kullanmak” gerekçesiyle dava açıldığı haberde yer almaktadır. Bu gelişmeden yaklaşık bir ay sonra, 19 Mart 1981 tarihinde Baykam “inancı kötüye kullanmak” iddiasıyla hâkim karşısına çıkmıştır. Hâkim karşısında söz alan Baykam özetle şunları söylemiştir:

“Şirketi 1969 yılında kurduk. İlk yılda sermayemizin yüzde 20’sini hemen sağladık. Çeşitli yatırımlara giriştik. Fakat ne zaman ki, toplu konut projesine giriştik, Hürriyet Gazetesi anlayamadığımız bir neden ötürü aleyhimize bir kampanya başlattı. Bunun üzerine kredilerimiz kesildi. Ortaklar paylarının geri kalan bölümünü göndermediler. Bir bölümü de yatırdıkları paylarını geri çekti... Bu yüzden yatırımlarımız aksadı projelerimizi gerçekleştiremedik.”

Bu mahkeme sürecinin bir yıl sonrasında Hastaş Öğretim Kurumları tasfiye edilmeye başlanmıştır. Tasfiye hakkında bilgi veren 21 Şubat 1982 tarihli haberde, Baykam’ın 1980 yılından beri yurt dışına çıkmasının yasak olduğu bilgisi de verilmektedir. 20 Mart 1982 tarihindeki haberde ise 1968 yılında kurulan Hastaş hakkında iflas kararı verildiği bilgisi yer almaktadır. Haberde Hastaş Şirketler Grubu, Ana şirketi olan Hastaş Öğretim Kurumları A.O. ile birlikte 7 şirketin iflasına karar verildiği belirtilmektedir. Bu iflastan yıllar sonra 30 Eylül 2004 tarihinde yayınlanan Cumhuriyet Kitap ekinde Suphi Baykam hakkında yayınlanan bir kitaba dair yazı, şu ifadelerle bitmektedir:

“Hastaş eğer başarılı olsa ‘halk sektörü’ ekonomiyi omuzlasa, ülke IMF sultasına esir düşürülür müydü?”

Türksan şirketi ise günümüzde hala faaliyetlerini sürdürse de son derece yüksek beklentilerle başlanan sürecin geldiği nokta “başarı” ile nitelendirilemeyecek seviyededir. Türksan için 1969 yılı tıpkı Hastaş gibi sürecin geriye işleminin başlangıcını oluşturmuştur. Aynı Hastaş gibi 1969 yılı içinde duyurusu yapılan Konut Projesi sonrası Türksan tarafından duyurusu yapılan büyük kapsamlı ortaklık çağrıları, verilen ilanların içeriği, Türksan’ın yeni finansmana duyduğu büyük ihtiyacı göstermektedir. 18 Ağustos 1969 tarihinde Milliyet ve Cumhuriyet gazetelerinde rastlanan ilanlarda, “Birliği sembolü, emeklerin abidesi Türksan sermayesini 50 Milyon liraya çıkardı” başlığı ile herkes ortak olunmaya çağırılmıştır. Bu ilanlarda da tıpkı Hastaş’ın ilanlarında rastlandığı üzere, “bu ilanı keserek yurt dışındaki tanıdıklarınıza gönderiniz” ricası yer almıştır.

20 Ağustos 1969 tarihli Milliyet gazetesindeki haberde ise Türksan’ın zarar ettiği bilgisine yer verilmektedir. 26 Ağustos ve 28 Ağustos tarihli Milliyet ve Cumhuriyet gazetelerindeki ilanlarda, “Kapısı herkese açık olan Öz Halk Şirketi Türksan’a ortak olma müddeti bitmek üzeredir. Müracaat için acele ediniz” metni dikkat çekicidir.

23 Haziran 1970 tarihli Milliyet gazetesinde Sanayi işletmeleri kurmak için yola çıkan Türksan’ın 1969 yılındaki konut projesinin ardından yönünü hizmet sektörüne, turizme çevirdiğini gösteren haber basına yansımıştır. Haberde “Almanya’daki işçilerimizin parası ile kurulmuş olan Türksan şirketi, uçakla işçi taşıma seferlerinin başlamasını bir kokteyl ile kutladığı” belirtilmektedir. Haberde seferlerin Almanya-Türkiye arasında gerçekleştirileceği bilgisi de verilmektedir. Türksan bu yeni alana yapılan yatırımı, “Türklerin parası Türkiye’ye” olarak duyurmuştur. Haberin içeriğinde bilindik sloganlar olarak, “memleket ekonomisi için” gibi ifadeler de yer almaktadır.

Milliyet gazetesinde yayınlanan 19 Haziran 1971 tarihli ilan, Türksan’ın uçuşlarının Türk Hava Yolları uçakları ile gerçekleştirileceğini ve vatandaşa yönelik olarak da “THY ile iş birliğini destekleyerek Türk İktisadi savaşına katılınız” mesajını içermektedir.

Türksan ile ilgili ilk olumsuz haber 10 Aralık 1971 tarihinde Milliyet gazetesinde yayınlanmıştır. Köln Milliyet Muhabiri Orhan Türel imzalı haberde Almanya’nın en tanınmış dergisi olan Der Spiegel’in, “Türksan’ın şimdiye kadar 20 Milyon Mark topladığını ve üyelerine faiz ödemediğini, Türkiye’de başlanan konut projesinin de geri çevrildiğini” yazdığı belirtilmektedir.

Haberin devamında Türksan ortaklarının bir bildiri yayınladıkları ve bildiride “toplanan paraların hesapsız şekilde bitirildiği, vaatlerin gerçekleştirmediği, ‘charter’ işinin iflasla son bulduğu ve üyelerin alın terlerinin heba olmaması için duruma el konulması gerektiği” yazdığı belirtilmektedir.

5 Mart 1972 tarihli Milliyet gazetesinde yayınlanan ilanda Hastaş’ın zorlanmaya başladığı dönemdekine benzer biçimde Türksan’ın genel kurul ilanına rastlanmaktadır. Bu ilanda genel kurulun 22 Mart 1972 tarihinde gerçekleştirileceği bilgisine yer verilmektedir. 22 Mart 1972 tarihli genel kurul, ortaklar arasında kavganın çıktığı ilk toplantı olmuştur (Milliyet, 1972, 23 Mart: 1).

11 Ekim 1972 tarihinde Milliyet Gazetesi yazarı Hasan Pulur köşesinde, “*Bu işler ne zaman düzelecek acaba?*” başlığı altında Türksan Hava Yolları ile yolcu taşımada yaşanan bir skandala yer vermiştir. İşin ilginç tarafı Türksan bu yazı kaleme alınmadan dört gün önce konu edilen skandal ile ilgili olarak Milliyet gazetesine ilan vermiştir (1972, 7 Eylül: 9).

Milliyet gazetesinin 9 Aralık 1973 nüshasında yer alan haberde, Türksan kurucusu Necati Telger’in serzenişlerine yer verilmiştir. Haberde Telger’in, Türksan’ın yıllar önce yurt dışındaki işçilerin tasarruflarını değerlendirmek amacıyla kurulduğunu bugüne kadar ekonomik ve mali devamlı engellerle karşılaştığını, hükümetlerin kendilerine gereken yardımı göstermediği ve “*o zaman bizim elimizden tutulsaydı, dışarıdaki milatlarca mark yurda gelmiş, büyük yatırımlara girişmiş olurduk*” beyanına yer verilmiştir. Bu açıklamalar Türksan açısından da işlerin hiç iyi gitmediğinin göstergesi niteliğindedir.

Bundan sonraki süreçte incelenen gazetelerde Türksan ile ilgili olarak genelde bir süre önce dahil olunan sınır kapılarındaki “*free shop*” işletmeciliği ile ilgili gelişmelere yer verilmektedir. 26 Haziran 1974 tarihli Milliyet gazetesinde, Gümrük Bakanı Mahmut Türkmenoğlu’nun bu mağazaları kaçakçılık ile eleştirmesine verilen yanıtlara yer verilmiştir.

1974 yılına gelindiğinde İlkın Kâğıt İşletmesinin Milliyet gazetesine verdiği ilan Türksan’ın düştüğü zor durumu işaret etmektedir. İlanda Türksan’ın, Kâğıt ve Kaplama fabrikasındaki defter ve Tifdruk²² makinelerinin İlkın tarafından satın alındığı, Türksan’ın bu tesislerle hiçbir ilişkisinin bulunmadığı bilgisi verilmiştir (1974, 15 Ekim: 7). Aynı ilan 5 Kasım 1974 tarihinde tekrar yayınlanmış ve bu ilanda İlkın’ın, önceki ilana ek olarak Türksan’a ait fabrika binasında kiracı olarak faaliyet gösterdiği bilgisi özellikle belirtilmiştir. Aynı firmanın iki farklı açıklaması kamuoyunu olumsuz etkilememek için hassas bir metin oluşturulduğu izlenimini vermektedir.

Bu tarihten itibaren Türksan’a dair, bayramlarda yayımlanan tebrik mesajları, genel kurul ilanları sıklıkla görülmektedir. Ayrıca şirket tarafından Milliyet gazetesinin düzenlediği güzellik yarışmasının “*duvar kâğıdı*” sponsoru olduğuna ilişkin verilen çok sayıda ilana rastlanılmaktadır. Bu çok sayıda verilen güzellik yarışması sponsorluğu ilanları yanında Türksan’ın zarar açıkladığına yer veren haberler de dikkat çekicidir (Milliyet, 1977, 14 Mayıs: 11).

27 Kasım 1977 tarihinde Türksan Holding’in adı ilginç bir habere konu olmuştur (Milliyet, 1977, 27 Kasım: 1-7). Haber, Türksan Holding Başkanı’nın öldürüleceğine ilişkin ilginç detaylara sahiptir. Olay ilk bakışta dönemin sağ-sol çatışmaları ile ilgili gibi görünse de haberde, Türksan Holding İnşaat departmanı başkanının evine dinamit atılması ile gerçekleştirilen eylemi, Anadolu Ajansını arayan, kendilerini, “*Almanya’da çalışan bir grup işçi*” olarak tanımlayan kişilerin üstlendiği bilgisi verilmektedir. Metinde saldırıyı üslenenlerin bunu bir uyarı olarak yaptıkları, Türksan bünyesinde yer alan yolsuzluklara son verilmediği takdirde Holding Başkanı Necati Telger’in öldürüleceğinin de saldırıyı üslenen kişilerce belirttiği geçmektedir.

Bu tarihten sonra incelenen gazetelerde Türksan’a ilişkin küçük, iddiasız (önemsiz) haberlere yer verilmektedir. Monroe firması ile ortak yapılan amortisör fabrikası yatırımı (Milliyet, 1979, 8 Mart: 2), 1982 tarihinde ortaklara dağıtılacak yüzde 30 kâr payı (Cumhuriyet, 1982, 27 Mart), 1985 tarihinde ortak bir girişim olarak kurulan İstanbul Hava Yolları kuruluşunda ortak olarak yer alınması (Milliyet, 1985, 29 Aralık: 3) ve Fransız J. Grantil firmasıyla yapılan duvar kâğıdı üretim anlaşması (Milliyet, 1989, 10 Mart: 5) haberleri bunlar arasında sayılabilir.

Türksan firması günümüzde hala faaliyetini sürdürmekte ve geldiği noktada hiçbir şekilde Hastaş ile kıyaslanamayacak biçimde faaliyet yürütür durumdadır. Ancak 1965 senesindeki kuruluşta belirlenen hedefler, amaçlananlar ile bugün gelinen nokta kıyaslandığında yaşananların mutlak bir hayal kırıklığı olduğu da son derece nettir.

5. SONUÇ

Çalışmada ülkemizin 1960’lardan itibaren yaşadığı pek çok sürece temas eden iki vaka incelenmiştir. Çalışma, belirlenen araştırma sorularına, incelenen gazetelere yansıyan haber ve diğer basılı metinlerin incelenmesi ve yorumlanmasından oluşmaktadır. Yapılan çalışmada Türksan ve Hastaş’ın ilk tanıtım kuruluş sürecine bakılmıştır. Özellikle Türksan’ın kuruluşunda işçileri, Türkiye Cumhuriyeti Devletini, Almanya Hükümetini ve yatırımcı potansiyeline sahip diğer Türk vatandaşlarını etkilemek için her kesime uygun, cazip projeler duyurulmuştur. Projelere ek olarak olası yatırımcılara yönelik olarak da motive edici çeşitli başlıklar oluşturulmuştur. İşçiler anavatana döndüklerinde kendi sahibi oldukları fabrikalarda çalışacak, Türkiye Cumhuriyeti Devleti kalkınma yolunda gur-

22 Matbaacılıkta kullanılan “derin baskı” yapmak olarak ifade edilen tekniktir.

betçi dövizlerinden faydalanacak, Almanya hükümeti geçici olarak ülkeye getirdiği ancak kalıcı olma yolundaki yabancıları ülkelerine gönderecek ve Türk vatandaşları sağlanan sanayileşme atağı sayesinde ülkelerinde refah içinde yaşayacaklardı. Hastaş da Türksan’a benzer iddialarla yola çıkmıştır. Halk şirketi hareketi sayesinde Hastaş ve modeli, ülkeyi ekonomik olarak kalkındırarak, sermayeyi tabana yayacaktı. Ayrıca sermaye belirli ailelerin sahip olduğu bir şey olmaktan da çıkarılacaktı. Ancak günümüze yansıyan sonuçlarından da görüldüğü üzere bu amaçların hiçbirisi gerçekleşmemiştir. Hatta gelinenin, ülkeyi de ilgilendiren amaçlananlar bakımından, başlangıcın dahi gerisine gitmek olduğu da iddia edilebilir.

Türksan ve Hastaş şirketlerinin kuruluş süreçleri değerlendirildiğinde, özellikle Türksan’ın basından çok ciddi bir destek aldığını belirtmek gerekmektedir. Köln’de 400 işçinin bir araya gelerek harekete geçtiği toplantı dahil olmak üzere yaşanan “neredeyse” her gelişme özellikle de Milliyet Gazetesi tarafından çok kapsamlı biçimde desteklenmiştir. Hastaş ise Adalet Partisi’nin hükümet ettiği yıllarda kurulmuş bir şirket olarak kurucusunun siyasi yönünden dolayı Cumhuriyet gazetesi dışında basından çok ciddi bir destek görmemiştir.

Türkiye’nin özel sektör aktörleri, Türksan ve Hastaş’ın öncülüğünü yaptıkları İşçi/Halk Şirketi hareketlerinde basın üzerinden sürece dahil olmamayı seçmiş gibidirler. Ancak ilerleyen süreçte özellikle de Hastaş’ın ciddi biçimde ortak sağlaması sonucunda farklı yöntemler üzerinden süreçlere müdahale etmiş olabileceklerini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Yaşanan süreçte adı geçen şirketlerin kuruluş amaçlarından, yöneldikleri sektörler, yöneticilerin seçiminden, elde edilen finansmanın verimli kullanılmamasına kadar çok sayıda yanlışlarına rağmen ortaya çıkan süreçte, yerleşik iş aktörlerinin etkisi yoktur demek de çok akılcı olmayacaktır.

Türksan ve Hastaş şirketlerinin kuruluş aşamalarında devlet kurumlarının ve adamlarının etkisi de incelenen bir diğer başlık olmuştur. Bu bağlamda Türksan’ın Hastaş’tan çok daha farklı bir noktada olduğunu tekrar belirtmek gerekmektedir. Türksan kurulduğu andan itibaren devlet kuruluşlarının ve adamlarının çok ciddi desteğini görmüştür. İşçilerin şirkete ortak olması konusunda motivasyon sağlamak için Başbakan düzeyinde açıklamalar yapılmış ve işçilerin girişime katılmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Hastaş’ın ise bu noktada Türksan kadar şanslı olmadığını belirtmek gerekir. Ancak iki işletme de devlet unsurları tarafından desteklenme noktasında farklı süreçler yaşasalar da sonuçlar açısından çok büyük bir fark olmamıştır. Her iki işletme de başarısız olmuşlar ve işçi şirketi/halk şirketi hareketi uzun “bir süreç sonunda” başlamadan bitmiştir.

Her iki şirketin halka arz süreçlerinde kendilerini ifade etmek için kullandıkları ilan ve reklamlarda tercih ettikleri dil başlangıçta birbirinden net bir biçimde ayrılmaktadır. Türksan çok daha vatanseverlik, hamaset içeren bir dil kullanırken Hastaş bu konuda daha farklı, zamanın ruhuna göre daha seviyeli olarak değerlendirilebilecek bir dil tercih etmiştir. Ancak ilerleyen süreçte şirketler sıkıştıkça ve süreç zorlaştıkça iki işletmenin de kamuya yansıyan dilleri tekleşmiş ve büyük kitleleri etkilemek gayesiyle adeta bayağılaşmıştır.

İki şirketin iş birliğine gittikleri bir durum hiç olmamıştır. Başlangıçta Türksan kendini İşçi Şirketi, Hastaş ise Halk Şirketi olarak ifade etmelerine rağmen finansman sıkıntılılarıyla beraber odaklanan hedef kitle aynılaştırmış ve yaşanan rekabet özellikle de 1969 yılına damga vurmuştur. İki şirket yurt dışına hisse senedi ihraç etme konusunda bir iş birliği gerçekleştirmek için ön protokoller imzalamış olsalar da süreç içinde bu durum gerçekleşmemiştir. Bu yaşanan deneyim finansman elde etme konusunda iki şirket arasındaki rekabeti daha da artırmış, sertleştirmiştir.

Türksan ve Hastaş şirketlerinde sorunların ne zaman başladığı da cevaplanmaya çalışılmıştır. Ancak ele alınan belgelerden de anlaşılacağı üzere esasen iki şirket de ölü doğmuş olarak sayılabilir. Zira bir girişimin başlangıç aşamasının hafife alınacak bir şey olmadığı, iyi fikirlerin iyi etütlerle ele alınmasının ve finansmanın buradan yola çıkılarak elde edilmesinin, bir heyecanla harekete geçmekten çok daha anlamlı olduğu bir gerçekliktir. İşçi ve Halk Şirketi olarak kurulan yüzlerce şirketten büyük kısmının başarısız olmasının sebebi esasen başlangıç aşamasının büyük hatalar içermesi olduğudur. Bütün bu başlangıç hataları yanında süreç içinde hemen her olumsuzluktan kolayca etkilenecek biçimde yönetilmeleri, somut konulara yönelmeksizin sektörel olarak daha hafif sayılabilecek alanları tercih etmeleri, sanayici olacak iken hizmet sektörü ve konut üreticisi durumuna düşmeleri bu iki şirketin hızlı biçimde başarısız olmaları sonucunu doğuran etkenler olarak belirtilebilir.

Sonuç olarak bu iki şirketin yaşayıp, yaşattıkları, Türkiye’de son 60 yılının, sürekli tekrarlananların bir özeti durumundadır. 1960’ların ortasında başlayıp 70’lerin sonuna doğru “*olamayacağı*” anlaşılan İşçi/Halk Şirketi meselesi, 70’lerin sonunda başlayıp 80’lerin başında büyük bir skandala dönüşen Bankerler olayı, 90’larda İşçi Şirketlerinin Devlet tarafından kurtarılması projesi ile tekrar hortlayan gurbetteki Türklerin yine, yeniden hortulanması, ülkemizde esas sorunun “*kuralsızlık*” olduğunu ortalama on yılda bir bize hatırlatmaktadır. 1980’lerin

başında yeniden ele alınan sermaye piyasalarının, gerçekleştirilen/kurulan tüm düzenleme ve kurumlara rağmen, Türk vatandaşlarının birikimlerinin menkul kıymetler borsası üzerinden tüketilmesi gerçeğini zerre değiştirmemesi, bazı aktörlerin her koşulda Türkiye’de rahatlıkla operasyon yapabilme kabiliyetine sahip olduklarını net bir şekilde göstermektedir.

KAYNAKÇA

- ABADAN-UNAT, N., KELEŞ, R., PENNİX, R. (1976). Göç ve gelişme: Uluslararası işgücü göçünün Boğazlıyan İlçesi üzerindeki etkilerine ilişkin bir araştırma. Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi.
- ABADAN-UNAT, N. (1979). Turkish Workers in Europe 1960-1975: A Balance Sheet of Achievements and Failures. E.J. Brill, Leiden, Netherlands.
- ANT (1969). Holdingler Arasında Kıran Kırana Savaş Nihayet Açığa Çıktı. Haftalık Dergi, Sayı: 155.
- APAK, S. (1993). Yurt Dışındaki İşçi Potansiyeli ve Türkiye Ekonomisi. Cem Yayınevi: İstanbul.
- AKYOL, S. (1977). Yurtdışında Çalışan İşçilerimizin Kurdukları İşletmelerin Yatırım Sorunları: Yurt Dışında Çalışan İşçilerimizin Türkiye’de Kurdukları İşletmelerin Yatırım Finansman ve Yönetim Sorunları. Güredin, E. Küçükberksun, S. Bilginoğlu, F. (Edt.), İ.Ü. Muhasebe Enst.Yay.No.21, İstanbul, 71-84.
- ASLAN, M. (2018). “Sermaye Piyasaları Altyapısı Oluşturulmadan Yapılan Bir Halka Arz Denemesi: Hastaş Vakası”, Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi. Özel Sayı, 139-164.
- AYTEKİN, G. K. (2018). Türkiye’de Sermaye Piyasaları ve Borsaların Gelişim Süreci. International Journal of Humanities and Education. Cilt 4, Sayı 9, 151-177.
- BUĞRA, A. (2016). Devlet ve İşadamları. İstanbul: İletişim Yayınları, 10.Baskı.
- CUMHURİYET (1966, 18 Aralık). Türk-San İlk Yatırımını 1967’de Yapacak. s.5.
- ÇÖLOĞLU, H. (1984). Yurt dışındaki Türk işçileri ve tasarrufları. Gazi Üniversitesi Yayınları, Yayın no:35, Ankara.
- DEMİREL, A. (1977). İşçi Şirketlerinin Finansman ve Yönetim Sorunları: Yurt dışında çalışan işçilerimizin Türkiye’de kurdukları işletmelerin yatırım finansman ve yönetim sorunları. Güredin, E. Küçükberksun, S. Bilginoğlu, F. (Edt.), İ.Ü. Muhasebe Enst.Yay.No.21, İstanbul, 87-97.
- GÖKMEN, O. (1972). Federal Almanya ve Türk işçileri. Ayyıldız Matbaası: Ankara.
- KILIÇ, C. (2016, 04 Kasım). Almanya’ya Türk işçi göçünün 55. Yılı. Milliyet Gazetesi. Erişim adresi: www.milliyet.com.tr
- MİLLİYET (1967, 15 Ocak). Almanya’da 6 Bin Türk İşsiz Kaldı. s.1
- MORTAN, K. (1982, 29 Mart). Boğulan güç: Halk şirketleri. Cumhuriyet Gazetesi, s.8.
- PAZARCIK, Y., EROL, M. (2018). “İşçi şirketleri: Türkiye’de yerli sermaye oluşturma çabaları”, Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, (09/2018), 105-138.
- TUNA, O. (1977). Dış Ülkelerde Çalışan İşçilerimiz ve İşçi Şirketleri: Yurt Dışında Çalışan İşçilerimizin Türkiye’de Kurdukları İşletmelerin Yatırım Finansman ve Yönetim Sorunları. Güredin, E. Küçükberksun, S. Bilginoğlu, F. (Edt.), İ.Ü. Muhasebe Enst.Yay.No.21, İstanbul.
- ÜÇİŞİK, F. (2014). İşçi Şirketleri Sorunu. Ötüken Yayınları: İstanbul.
- YILMAZ, C. (1993). “Türkiye’de Kırsal Sanayinin Desteklenmesi ve İşçi Şirketleri Örneği”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8(1), 305-334.
- www.deva.com.tr (erişim 22.02.2019).